

J A Z Y K O V Ě D N Ě

A K T U A L I T Y

**Informativní
zpravodaj českých jazykovědců**

roč. XL - 2003

č. 1 a 2

ISSN 1212-5326

JAZYKOVĚDNÉ AKTUALITY - ročník XL (2003), číslo 1 a 2

Vydává Jazykovědné sdružení České republiky

Redakční rada:

Jan Kořenský (hlavní redaktor)

Jana Hoffmannová (zástupkyně hlavního redaktora)

Adolf Erhart, Ján Horecký, Jiří Nekvapil, Pavel Novák, Zdeněk Starý

Adresa redakce a administrace:

Ústav pro jazyk český AV ČR, Letenská 4, 118 51 Praha 1

(k rukám prof. J. Kořenského)

Podávání novinových zásilek povoleno Ředitelstvím pošt Praha č.j. NP 583/1993 ze dne 13.4.1993.

Příspěvky laskavě zasílejte na disketě 3.5", 1,44 MB ve formátu textového editoru MS Word. Přiložte text příspěvku v jednom vyhotovení, vtištěný v normalizované úpravě.

OBSAH

	strana
Daniel Dobiáš: <i>K typologii incipitů</i>	4
Lenka Bednaříková: <i>Obraz HNĚVU v českém jazyce</i>	20
Jaroslav David: <i>Petr Dolan, Paula Wild a ti druzí</i> <i>(nejen o jménech pornohvězd)</i>	34
Z jazykovědných pracovišť	
Jana Hoffmannová: <i>Zpráva o činnosti JS ČR v roce 2002</i>	42
<i>Přehled přednášek JS v roce 2002</i>	44
Nové publikace	
Jan Holeš: <i>J. M. Kořínek - A. Erhart: Úvod do fonologie</i>	47
Zora Millerová: <i>M. Hrdlička: Cizí jazyk čeština</i>	49
Kronika	
Jan Holeš: <i>K životnímu jubileu profesora Jana Šabršuly</i>	51
Zdena Palková: <i>Jubileum doc. PhDr. Jaroslava Bartoška, CSc.</i>	55

K typologii incipitů

Daniel Dobiáš

- I. Úvod
  - II. Obecná problematika počátku textu v jazykových projevech
  - III. Variace dané objektivními slohotvornými faktory
  - IV. Jazyková výstavba počátku textu
  - V. Incipity a jejich funkce
  - VI. Závěr
- Odborná a citovaná literatura

I. Úvod

Počátek textu, místo inherentně dané většinou jazykových sdělení, je jevem svérázným nejen vzhledem ke své sémantice, ale i vzhledem ke své jazykové výstavbě a jisté stylistické stereotypii. I přes svou zvláštnost stojí incipit spíše na okraji zájmu badatelů; větší, byť úlomkovité pozornosti se těší zejména v literární vědě (viz např. Hodrová, 2001; Hrabák, 1969; Mayenowa, 1974), přestože těžištěm pro jeho poznání je právě textová lingvistika, stylistika a zčásti i teorie komunikace. Nečetná lingvistická pojednání o počátku textu buď sledují pouze určitý rys (srov. např. zpracování aktuálního členění počátku textu u M. Nekuly, 1997, s. 644–645), nebo veškerou pozornost soustřeďují pouze na jeden specifický žánr, který neusouvztažňují s žánry ostatními (viz kupř. popis tzv. presekvencí v konverzační analýze, Müllerová – Hoffmannová, 1994; Nekvapil, 1999). Následující příspěvek se bude věnovat mj. klasifikaci incipitů na základě objektivních stylotvorných aspektů, jazykové výstavbě začátku a funkcím této části textu.

II. Obecná problematika počátku textu v jazykových projevech

Ačkoli někteří badatelé (srov. kupř. Bečka, 1992, s. 413) spatřují „zvláštní úvodní složky“ pouze ve stylu uměleckém a odborném psaném, lze svým způsobem jako počátek textu chápat též např. úvodní část dopisu, rozhovoru, oznámení apod., pro něž je charakteristické, že se obracejí na adresáta a užívají při tom ustálených frází (zvláště oslovení v dopise, představení v telefonním rozhovoru atd.). V odborném stylu mluveném (např. v přednášce) je zase úvodní pasáž zpravidla věnována stručnému představení tématu. Svérázná povaha incipitu je zřejmá i v dalších funkčních stylech.

Samotné vymezení incipitu v textu není vždy jednoznačné. Z jazykového hlediska stačí často pro vyčlenění svérázných rysů incipitu (jako např. aktuálního členění, deixe) první věta vlastního textu; pro poznání hlubších souvislostí je však nutno vzít v potaz i její textové okolí. Z míst předjímajících tuto větu srov. např. název článku, knihy apod., který uvozuje vlastní text, nebo v případě epistolárního žánru adresu na obálce, která má funkci vyjasnit adresáta (konkuruje tak fatické funkci úvodních replik telefonního rozhovoru: *Mohl bych mluvit s...?, To seš ty, Michale?*). Podobně nejednoznačné je i stanovení hranice, kde incipit končí. V případě románu může být např. časoprostorové zařazení („kulisa“) otázkou až širšího celku. Zobecníme-li Aristotelovy poznámky ke tragédii, pak počátku textu můžeme přiřknout relativní sémantickou završenost: „Začátek jest, co samo nepředpokládá nezbytně nic jiného, ale po němž zcela přirozeně jest nebo se děje něco jiného“ (Aristoteles, 1993, s. 17).

Spiše okrajově se setkáváme s případy, kdy je charakter incipitu přebrán nelingválními prostředky, či kdy je ve své sémantické zvláštnosti v textu nepřítomen. Tak kupř. v divadelní hře (oproti dramatu, jehož recepcí je založena na prostředcích verbálních) je časoprostorové zakotvení zjevné z reálné kulisy (kupř. půlnoční výjev z Herodova paláce v případě Wildeovy *Salomé* tak vypovídá o čase a místu děje, zatímco oblek Herodova pážete a mladého Syřana o sociálním postavení mluvčích). Výskyt sémanticky nepřilíš zatížených replik v počátku divadelní hry zřejmě souvisí se snahou vtáhnout do děje ještě ne plně soustředěného diváka, který pro přísnou linearitu inscenované hry nemá možnost se přímo vracet k částem již odehraným. I pro další sémioticky heterogenní komunikáty (jako např. pro comics) je charakteristické, že užitím více znakových systémů současně (v případě comicsu verbálního jazyka a obrázků) relativizují výsadní postavení přirozeného jazyka. Vedle toho kupř. v běžném rozhovoru na ulici může být komunikaci otevírající pozdrav zastoupen pouhým zamáváním jakožto mimojazykovým prostředkem a mluvčí dále mohou navazovat na situaci (srov. repliku *Pěkné šaty*), takže incipit není jazykovými prostředky nijak ztvárněn. Příkladem žánru, v kterém incipit nehraje zvláštní sémantickou roli, mohou být lyrické básně, které své téma rozvíjejí v časově souběžných obrazech.¹

---

¹ Součástí předkládaného rozboru nejsou dále taková sdělení, která incipit postrádají např. proto, že nejsou založena na linearitě vnímání (srov. např. novinovou reklamu a billboard), nebo texty, jejichž autor usiloval o maximální stručnost (např. vzkaz *Šel jsem na nákup*, poznámky, oznámení, vývěska *Z technických důvodů zavřeno*, která konkuruje stejně informativnímu (avšak strukturaci textu se vyznačujícím) znění *Vážení klienti, s politováním Vám tímto oznamujeme, že je provoz banky z technických důvodů přerušen. Děkujeme za pochopení. Pracovníci KB; aj.*).

Je sporné, zda je incipit dán pozicí či funkcí. Při důkladnějším pohledu se zdá, že jeho pozice je nutným předpokladem pro jeho funkční vymezení, avšak incipit se utváří až v závislosti na určitém funkčním stereotypu, který se konstituuje v usouvztažnění s ostatními texty daného žánru. V případě lyrických básní lze dodat, že se ani přes determinovanost na počáteční pozici neutvořil žádný funkční stereotyp, a o incipitu v užším slova smyslu tedy nelze hovořit.

III. Variace dané objektivními slohotvornými faktory

Nauka o stylu může při charakteristice incipitů přihlížet k souboru objektivních faktorů (definovaných např. Jedličkou, 1970; Jelínkem, 1997), které ovlivňují výrazovou stránku incipitu. Tak kupř. psané komunikaci je vlastnější přítomnost jistých frází či alespoň tematická stereotypnost (srov. oslovení v dopise, formulí v pohádce, představení záměru v přihlášce do konkurzu), zatímco mluvené texty mohou (v oblasti stylů nepřipravených) navazovat na bezprostřední situaci promluvy (srov. repliky *Už jste tu zas? / Rád tě vidím. / No ty ses umazal!*), a obsahovou souvislost mezi situací a vlastní promluvou tak zajistit i neverbálními prostředky (podrobněji viz bod V.4).

Oproti monologu je pro dialog charakteristický jev, který je v konverzační analýze označován jako presekvence. Za takovouto přípravnou sekvenci je v případě telefonního hovoru považována i dvojice vytvářená zazvoněním telefonu (jež zjišťuje podmínky pro realizaci jistého komunikačního záměru) a reakcí příjemce (srov. Müllerová – Hoffmannová, 1994, s. 24 - 26). Monolog, který nepředpokládá vstup dalšího účastníka do komunikace, formuluje incipit obvykle s pevně stanoveným komunikačním záměrem.

Důležitým slohotvorným faktorem, který má vliv na povahu incipitu, je dále přítomnost adresáta. Styly kontaktní totiž zpravidla oslovují nebo vymezují adresáta před vlastním sdělením a k dispozici mají často různé ustálené fráze, jako je tomu např. u oslovení v epistolárním žánru, v hovoru, při kterém účastníci nemají vizuální kontakt (telefonní rozhovor, nově i internetový chat), ve veřejném proslovu aj. Vymezení adresáta v korespondenci zajišťují zpravidla již informace na obálce (v emailové korespondenci pak zadání adresy), a oslovení je tak prostředkem ryze kontaktním. Menší úlohu hraje adresát v případě těch textů, kde je pouze implikován, byť i zde se s ním počítá: např. zvláštní velikost a typ písma názvu novinových článků má – podobně jako případná iniciála vlastního textu – za úkol mj. upoutat pozornost potenciálního čtenáře na daný článek.

Oproti tomu faktor zaměření na typ adresáta působí na charakter incipitu poměrně dost omezeně, i když právě jemu lze přičíst na vrub přítomnost formulí typu *Byl jednou jeden* v textech určených nejmenším čtenářům. Tyto formule nacházejí svou obdobu v mnoha jazycích (srov. angl. *Once upon a time*, pol. *Żyła sobie raz królowna*) a jednak plní estetickou funkci rámců, jednak mají za úkol vytvořit u dětského čtenáře představu fikčního (časoprostorově vzdáleného) světa, který se řídí jinými principy než svět reálný.

I ve stylech veřejných, které jsou závislé na faktoru prostředí a situace, lze vystopovat jisté tendence. Jako zvlášť závazná se v nich totiž jeví kompoziční výstavba podle příslušné stylové normy a nekonvenční začátek by představoval větší či menší porušení této normy. Tak kupř. za oslovením se v hospodářské korespondenci bezprostředně vysvětluje, jaký cíl se dopisem sleduje (své místo mají i preponované situační a kontextové údaje: *Věc / Váš dopis ze dne / Vyřizuje* aj.). Pro vyhlášky, oznámení, vzkazy apod. je častým úkazem, že je příslušná performativní formule (kupř. *Oznamujeme vám tímto, že*) buď nahrazena pojmenováním sdělení podle dané komunikativní funkce (srov. ceduli s nápisem *OZNÁMENÍ / Konzultace Dr. Novotné se dne 25. 6. ruší*), nebo elidována. V druhém případě se autor spoléhá na to, že čtenáři vyrozumějí žánr oznámení z indicií vlastního textu a případně i z očekávání jistého typu textu vzhledem k jeho umístění např. na nástěnce ústavu.

Některé adresné oficiální styly bez specifikovaného adresáta (jako např. politické proslovy, moderování, hromadná korespondence apod.) využívají zpravidla komunikaci otevírajících formulí typu *Vážené dámy a pánové*, na které často navazují další implikací adresáta (srov. *sešli jsme se dnes / věnujte mi prosím chvíli pozornost* apod.). V přednáškách a odborných studiích, které jsou více než na adresáta zaměřeny na obsah sdělení, se v prvních větách typicky představuje téma a uvádí se stručný nástin problematiky.

Velice různorodé typy incipitu můžeme sledovat při uplatnění dalšího faktoru, který proti sobě staví komunikační funkci věcnou a estetickou. Ztvárnění počátku textu je do jisté míry předurčeno žánrem, dobovou literární konvencí a autorovou vlastní poetikou. Se zaměřením na morfologii literárního díla dvacátého století rozeznává D. Hodrová (2001, s. 318–321) pět typů incipitu: 1. začátek scénický, který zhruba odpovídá úvodnímu vytvoření kulisy; 2. začátek narativní, který je uvozen frází s verbem dicendi (např. *řekl jsem*); 3. začátek prezentující vypravěče (např. *Jsem v pokoji*); 4. metatextový, jenž se obrací k jinému textu, a 5. začátek fragmentární, který je typický např. pro deníkové záznamy (srov. časový údaj *4. září 1984* v

úvodu). Od antické a středověké rétoriky se incipity navíc dělí na přirozené (*ab ovo*), u nichž vyprávění probíhá v přirozeném časovém sledu, a umělé (*in medias res*), v kterých vyprávění začíná od středu děje nebo od konce. S aktualizacím účinem se i v neliterárních textech může expozice vyskytovat jinde než v incipitu.

IV. Jazyková výstavba počátku textu

Incipit je svérázný oproti ostatním částem textu mj. i vzhledem ke své jazykové výstavbě. Snad nejvýraznější gramatický prostředek lze nalézt v systému částic. Především v mluvených komunikátech se totiž často setkáváme s tzv. částicemi strukturujícími text, mezi jejichž funkce patří mj. signalizace začátku textu (viz např. *Mluvnice češtiny 2*, 1986, s. 237). Vyskytují se přitom v mnohých jazycích (srov. angl. *so*, franc. *alors*, něm. *na, nun also* a české *no, to, tak, takže*) a jsou příznačné spíše pro texty nižší formálnosti. Byť se užívání těchto částic někdy hodnotí jako parazitní, jsou to právě ony, které tvoří jakýsi most mezi situací nejazykovou a vlastní promluvou.

Jisté tendence související s kladením méně podstatné informace na počátek můžeme sledovat i na zvukové suprasegmentální rovině. Jako problematické se totiž jeví dosažení prominence na první slabice. Pro reálný proud řeči je dokonce pravděpodobnější vyšší možnost oslabení či ztráty právě tohoto místa.

Celá problematika může být obecně nahlížena i z hlediska aktuálního členění, v němž incipit obvykle přináší jakési informační pozadí oproti vlastní části textu, která je jádrem celého sdělení.

IV.1 Aktuální členění větné

Ústřední otázkou aktuálního členění na počátku textu je stupeň zapojenosti promluvy do předchozího kontextu nebo do situace. Navazuje-li text na situaci, vyjadřuje se zpravidla místo a účastníci komunikace (formulí pozdravu i navázání kontaktu), příp. podmínky komunikace (srov. např. *Dobrý den, nemohl byste mi prosím vás říct, kolik je hodin?*). Teprve po takovémto ztvárnění „presupozice“ komunikace se mluvčí dobírá jádra výpovědi (v daném případě vyjádřeného slovy *říct* a *hodin*). V případě např. srážky chodců může zaznít fráze *Vy chuligáne*, která se váže k adresátovi nejprve zájmenem (jež jakožto prostředek bez vlastního významu tvoří východisko) a pak plnovýznamovým slovem (jež je jádrem výpovědi).

V případě návaznosti promluvy na předchozí verbální kontext (např. v odpovědi na dopis) vychází mluvčí/pisatel zpravidla nejen z tematizace současného komunikačního rámce, ale i z představení rámce předešlého: srov. např. *Vážený pane, po naší telefonické dohodě z 10. 6. Vám zasílám požadovaný materiál*, kde spojení *po naší telefonické dohodě z 10. 6.* se váže k dřívější komunikaci (a spoluutváří tak východisko pro počáteční výpověď sdělení nového) a nevyjádřený podmět *já* se zájmem *Vám* vycházejí z nadřazeného rámce komunikace současné.

V promluvách monologických neadresných je situace o něco komplikovanější. V odborných publikacích se východisko odvíjí od čtenářova očekávání, na které působí pretextové informace (jako např. název knihy, článku, úvod, informace na přebalu, jméno recenzenta apod.)². Na čtenářovo očekávání má vliv i jeho znalost problematiky. Autor tak může vycházet ze stupně rozvinutosti předpokladové báze a ve stylu populárně-naučném tak obvykle volí zpravidla instruktivnější úvod než ve stylu odborném.

Na předpokládané společné znalosti u českých mluvčích, avšak téměř jisté neznalosti u ostatních čtenářů je postaven počátek anglicky psané studie začínající slovy „Oblast reflexivity v češtině je spjata s užitím dvou zvrtných částic, akuzativního *se* a dativního *si*, jež jsou součástmi slovesného tvaru“ (Dušková, 1999, s. 183). Častým začátkem odborných textů je podání definice, srov. „Pojmem akční umění je v českém prostředí označován umělecký proud, který se zformoval v různých částech světa na konci 50. let. [...]“ (Morganová, 1999, s. 7). V tomto případě je východiskem pojem „akční umění“ pro čtenáře, kteří se s následujícím výkladem termínu setkávají poprvé, nebo celá definice v případě čtenářů, kteří ji v takovém pojetí již znají.

Incipit vlastního textu je tradičně úzce spjat s názvem a může dokonce být jeho (částečným) opakováním, srov. začátek „O Čelakovského Tomanovi a Lesní panně, básni právem pokládané za první novodobou českou baladu, bylo už mnoho psáno“ (Králík, 2001, s. 403), který se váže k názvu studie „Čelakovského Toman a lesní panna“. Nepříznakového aktuálního členění počátku textu se někdy dosahuje i východiskovým pojmenováním předkládaného žánru, srov. např. „Tato studie představuje ‚rakouský‘ pohled na fungování tržní ekonomiky“ (Kirzner, 1998, s. 11). Často se navazuje i na kontext vědeckého paradigmatu, jako např.: „V minulých sbornících se objevilo několik článků, jejichž autoři se zabývají syndromy LMD a ADHD“ (Zelinková, 2000, s. 23).

Komplikovanější povahu má aktuální členění v umělecké literatuře. Podobně jako v odborných textech může východisko prvotní výpovědi vlastního textu navazovat na pretext: srov. např. název Conradova románu *Lord Jim* a začátek „Byl vysoký skoro sto osmdesát centimetrů, mohutně stavěný [...]“. K nepříznakovému aktuálnímu členění tu dochází i tehdy, když autor v počátku zexplicitňuje daný komunikační rámec (či jeho část), a východisko tak vztahuje k sobě samému, ke čtenáři nebo k samotnému tématu sdělení, srov. např. H. Fielding, *Tom Jones*: „Spisovatel by se neměl pokládat za pána, který dává soukromé nebo dobročinné pohoštění, nýbrž spíše za člověka, který [...]“. Počátek tohoto typu od devatenáctého století výrazně ustupuje, protože se více vyčlenila i specifičnost literární komunikace: zatímco ještě např. Defoe v předmluvách vydavatele ujišťuje čtenáře, že předkládaný příběh je skutečný, vycházejí spisovatelé i čtenáři dalších století automaticky z toho, že svět románu není plně závislý na světě reálném a že osoba autora v románu ani nemůže být přímo ztvárněna (viz Macurová, 1974).

Ve východisku začátku vyprávění, ale i jiných žánrů se často setkáváme s kulisou (viz např. níže uvedený úryvek ze Saroyanovy *Lidské komedie*), kterou z hlediska aktuálního členění nejpodrobněji zkoumal J. Firbas (1992). Ta představuje jakési statické informační pozadí (vyprávění zařazuje do určitého času a místa), na němž se dále rozvíjí děj. Podle M. Červenky (1996, s. 209) hrají roli i mimotextové znalosti, jež mohou navázat na údaje o časových a místních okolnostech jako na virtuální hypertémata, čímž se utváří výchozí bod pro vstup na scénu.

Méně využívaným prostředkem je citace přísloví (sentence, aforizmu apod.) v počátku vlastního textu. Vzhledem k jeho všeobecné platnosti, nezávislé na následujícím textu, a pevně dané struktuře představuje poměrně nenásilný vstup do románu. Zároveň vytváří ve čtenářích očekávání, že následující příběh bude dokladem platnosti daného mimočasového vyjádření, srov. např. Vančurovu *Markétu Lazarovou*: „Bláznoviny se rozsévají nazdařbůh“, či *Pýchu a předsudek* Jane Austenové: „Světlem panuje skálopevné přesvědčení, že svobodný muž, který má slušné jmění, se neobejde bez ženušky.“

Nepříznakové bývá ztvárnění aktuálního členění v pohádkách (mj. i proto, že jsou určeny pro čtenáře/posluchače minimálně obeznámené se svéráznou povahou literární komunikace). Tak

---

² Pojem pretextu může být navíc nahlížen dvojím způsobem: z hlediska recepce zahrnuje úvod, předmluvu, informace na přebalu, recenze daného textu apod., z hlediska autora však mnohé z těchto útvarů nemohou být vzaty

kupříkladu chtěl-li Eduard Bass na počátku *Klapzubovy jedenáctky* uvést informaci „Chudý chalupník jménem Klapzuba měl jedenáct synů“, rozložil výchozí sdělení do více výpovědí, z nichž se z východiska výše uvedené struktury stalo jádro nové; postupoval tedy tím způsobem, že vytkl jednu z jeho informačně nevýrazných presupozic (konstatování existence), čímž dospěl ke struktuře „Byl jednou jeden chudý chalupník, jmenoval se Klapzuba, a ten měl jedenáct synů.“ K tomu srov. i začátky běžných neliterárních vyprávění, kupř. běžnější forma „Tuhle jsem šel Mosteckou a našel tisícovku“ oproti „V Mostecký jsem našel tisícovku“ nebo „To jsem znal jednoho Kolmana, a ten mi povídá...“ oproti méně přirozenému úvodu „Jeden Kolman mi povídá...“.

Principy aktuálního členění se řídí i novinové články, v nichž se zapojenost projevuje zařazením do širšího kontextu rubrik. Každá rubrika pak vytváří různá očekávání a titulek představuje pozadí, od něhož se odvíjí další text (srov. Nekula, 1997, s. 644-645). Svou roli zde hraje i kulisa (srov. začátek krátké zprávy „**Holešovice** (rap) – Na oslavu konce školního roku je pro děti připraven program u Křížikovy fontány“ (Mladá fronta, 28. 6. 2002, D/2)). Pro vtažení adresáta bývá často užíváno příznakového aktuálního členění, u něhož se teprve v další části vyjasňuje východisko, viz kupř. „Může si oddechnout – po třech letech dodělal základní školu. Pětadevadesátiletý analfabet Čang Tien-Čun se tak [...]“ (ibid, D/10). Často se do pozadí textu kladou informační zdroje, jako např. „Vrah stále na svobodě, informovala včera mluvčí policie“.

IV.2 Deixe

Pro typy deixe na počátku textu platí jedno přirozené omezení: nebereme-li v úvahu pretext/y, pak nelze odkazovat v textu dopředu. Je pouze možné odkazovat na předchozí situaci nebo kontext, srov. např. otázku *Máš to?* mířenou na osobu vycházející z místnosti, v které se konaly pohovory. Vnitrotextové kataforické deixe na počátku textu zvláště účelně využívá umělecký styl, který tak vyvolává ve čtenáři jisté anticipace a vtahuje ho do děje, srov. kupř. incipit „Je to ten druhý od okna, ten v pomačkaných šatech: kdo by do něho řekl, že je to Amerikán?“ (Čapek, *Hordubal*). Deixe na samém počátku může vycházet i ze snahy o určité informační odstupňování textu. Svou roli totiž může hrát tendence uvedení klíčové části informace v druhé části sdělení a katafora má za účel anticipovat referenta sémantickou nevyhraněností (v případě deiktik se spíše než o významu hovoří o obsahu) a nevýrazností

---

v potaz.

deiktického slova; srov. „Potkával jsem je často, tehdy před třemi lety, Járu Kříže s Karličkou Janotovou“ (Pujmanová, *Pacientka doktora Hegla*).

IV.3 Jazykové funkce

Vycházíme-li z Jakobsonovy klasifikace jazykových funkcí (Jakobson, 1995, s. 77–83), pak incipitu můžeme přiřknout jistou stereotypnost (např. počátku veřejných projevů typicky dominuje zaměření na adresáta, srov. formuli *Vážené dámy a pánové*) a vyčleněnost od ostatního textu (ve stejném funkčním stylu dále převažuje zpravidla funkce referenční, i když samozřejmě záleží na typu veřejného projevu). Počátek sdělení určitých žánrů totiž představuje ideální místo k navázání kontaktu a k ujištění se, že je komunikační kanál průchodný (srov. *haló* v telefonním rozhovoru a *Je tu někdo?* v internetovém chatu, v některých žánrech toto předjímají ještě mimojazykové prostředky jako např. zaťukání na dveře). Paradigma typů incipitu je i zde dáno v první řadě objektivními stylovými faktory: dopis, ať adresovaný známé nebo neznámé osobě, začíná obvykle formulí typu *Vážení přátelé, Milý Karle* apod., chat, jakožto projev psaný nepřipravený a probíhající typicky mezi neznámými účastníky, se často vyznačuje autorovými pochybami, zda komunikace bude vůbec úspěšná, čili zda je příjemce v kontaktu, zda je ochoten komunikovat a zda sdílí společné zájmy a znalosti. Úvodní repliky tradičního telefonního rozhovoru zahrnují oproti epistolárnímu žánru (ale zato shodně s žánrem chatu, kde přezdívky jsou konstitutivní vlastností) ještě představení mluvčího – vysílatele (srov. repliky *Tady Karla Mráčková* nebo implicitní *To jsem já*). Zaměření na kontakt v úvodní části je typické i pro projevy určené většímu počtu neznámých adresátů (srov. oslovení *Vážení přátelé / posluchači* apod.).

Využití kontaktní funkce v úvodu románu může dosvědčit malý exkurz do poetiky K. Čapka. Apelové prostředky zde často utvářejí vztah mezi vypravěčem a implicitním čtenářem, srov. např. *Válku s mlouky*: „Kdybyste hledali ostrůvek Tana Masa na mapě [...], ale kdybyste se zeptali [...], je to zatracený život na téhle zatracené Tana Masa, pane.“ Snahu o získání čtenářovy pozornosti přitom provází celá škála prostředků: od těch méně přímých, vycházejících z etického dativu: „Je to bída, bože, je to bída: pět let studovat na reálce, a najednou konec; umře ti teta, která tě živila aspoň tou šedivou culifindou, a ty se jdi živit sám“ (*První parta*), po takové, které čtenáře přímo postaví do středu dění, zvláště zřetelně pak v *Krakatitu*: „S večerem zhoustla mlha sychravého dne. Je ti, jako by ses protlačoval řídkou vlhkou hmotou, jež se za tebou neodvratně

zavírá. Chtěl bys být doma.“ Někdy není okamžitě zřejmé, na koho je takový apel namířen: „Prudký vítr ohýbá v nárazech stromy v nemocniční zahradě. [...] tiše, neslyšíte nic? Běžme, běžme, už je to tu zas“ (*Povětroň*). Srov. zároveň i expresi předchozích dvou ukázek, která vtažení do děje jen posiluje. O projekci adresáta v komunikační perspektivě Čapkových románů viz Jedličková, 1993, s. 55- 72.

V. Incipity a jejich funkce

Vedle popisu formální stránky počátku textu je na místě zmínit i jeho funkční využití. To je zčásti inherentně dané (např. koherenční funkce, která spočívá ve vytvoření návaznosti mezi kontextem/situací promluvy a vlastní promluvou), zčásti žánrově podmíněné (kupř. incipit vyprávění může být nositelem funkce metapromluvové, estetické (související s využitím rámců) a funkce kulisy). Následující rozbor rozlišuje sedm typů funkcí incipitu.

Zvláště dominantním jevem jsou především (1) pragmatické rysy incipitu. Souvisejí se snahou o zaujetí čtenáře/posluchače pro následující promluvu (srov. např. *Vážení cestující, vyslechněte prosím krátké hlášení*). Získání čtenáře je v mnohých literárních dílech i odborných knihách zjevné i ze zvláštního úvodu, který se snaží vlastní text čtenáři přiblížit.

Vtažení adresáta se nedociluje pouze verbálními prostředky – průvodním rysem např. pro veřejné proslovy jsou gesta, pauzy a zpětné starty, kterými mluvčí na posluchače apeluje, aby věnovali pozornost jeho řeči. Pragmatika incipitu se dále projevuje často různými paralingválními prostředky. Ve stylu epistolárním je to segmentace (oslovení stává na zvláštní řádce), pro styl publicistický a umělecký jsou pak užívány prostředkem iniciály, příp. úvodní fráze vyznačené velkými písmeny. Mezi jejich funkce nepatří pouze signalizace počátku textu (ten je zřejmý i z jiných okolností) a vytvoření jakéhosi předělového bodu (jistou paralelu můžeme najít i v psaní velkého písmena na začátku věty, které signalizuje počátek určitým způsobem ustrojeného celku), ale rovněž i upoutání čtenáře na následující text, jeho vtažení do textu. Četnost iniciál je podmíněna v první řadě oblastí užití. V publicistice bývají velmi oblíbeným prostředkem (téměř ustálené jsou u závažnějších stylových útvarů, jako je sloupek či fejton), který upoutává pozornost a znázorňuje jakýsi most mezi názvem článku a textem; v pohádkových knihách se pak graficky řešené začátky užívají vzhledem k vymezení adresáta; srov. i estetickou funkci signalizující závažnost textu ve starých tiscích a rukopisech, ve kterých navíc incipitu zpravidla nepředcházela žádný pretext (jedním z významů pojmu incipit je právě

označení počátečního slova starých rukopisů). V odborných textech se pak iniciály vzhledem ke své nepřiměřené příznakovosti nevyskytují.

K dalším funkcím incipitu patří (2) odstupňování sémantické nasycenosti. Při vnímání počátku textu nebývá posluchač ještě příliš soustředěný a připravený na vyslechnutí nějaké důležité informace. Mluví proto na samém počátku volí zpravidla takové repliky, které jsou informačně nepodstatné. Trochu odlišná situace vládne v psaných textech, v nichž se čtenář může vracet k předchozím částem. V literárních textech může dokonce incipit pro svou inherentní extraponovanost hrát zásadní významotvornou roli, jak je patrné např. v následující úvodní pasáži z „Anny Livie Plurabelly“, části Joyceova *Finnegans Wake*, která jako taková vycházela před dopsáním celého díla a někdy i poté samostatně:

O
tell me all
about Anna Livia! I want to hear all
about Anna Livia. Well, you know Anna Livia?

Sémantická zatíženost prvotního znaku, která je předurčena mj. jeho pozicí v textu, v tomto případě aktivuje velké množství různorodých interpretací. Ty zahrnují nejen významy citoslovce *o*, ale rovněž kupř. fonetický přepis francouzského *eau*, piktogram pramenu (výklady potenciální vzhledem ke smyslu díla), symbol pro nulu (srov. i její konotace), vrchol pyramidy aj. (Weselovski, 1980, s. 245–255; Macurová, 1993, s. 17).

Extraponovanost počátku textu zvýrazňuje v literárních dílech i intertextové vztahy, ať už záměrného nebo nezáměrného původu. Tematizací dubna se tak do kontaktního postavení dostávají např. Chaucerovy *Povídky Canterburské* a Eliotova *Pustina*. Jindy je výsadní pozice incipitu využita pro obsažení klíčového momentu díla, jako je tomu kupř. v Rushdieho *Dětech půlnoci*, kde úvodní spojení hodinových ručiček v nejvyšším bodě vyznačuje předěl mezi Indií s anglickou nadvládou a Indií autonomní.

V posvátných textech může mít počátek (stejně jako konec) textu úlohu mimořádného významu (poukazuje na pramen zla, skrze začátek se něco objasňuje apod.), jak ukazuje D. Hodrová (2001, s. 317). Tak kupř. začátek Geneze je paralelou ke „kosmickému“ začátku: „Na počátku stvořil Bůh nebe a zemi“.

Se zaměřením na adresáta, především na jeho recepci souvisí i (3) funkce orientace v textu. Její doménou je zejména styl odborný, jehož vnímání je relativně obtížné a v němž zvýraznění vzájemné provázanosti usnadní čtenáři četbu. Incipit tak obsahuje pojmenování tématu (srov. např. první slova přednášky: *Byl jsem vyzván, abych se zabýval otázkou psychologie a národních problémů* (Jung, 1993, s. 4)), které je v odborné literatuře stejně jako v tištěné verzi přednášky zpravidla obsaženo již v názvu (srov. „Psychologie a národní problémy“; při proslovení přednášky na konferenci bývá téma anticipováno programem nebo při uvedení přednášejícího). Pro orientaci v problematice se též uvádí odborná literatura, na kterou autor navazuje, srov. kupř. „V české lingvistice se nejpozději od průkopnických prací M. Dokulila (1948) a F. Kopečného (1962) opakovaně upozorňuje na [...]“ (Karlík – Nübler, 1998). Přehled v textu i vytvoření očekávání může zajistit stručná charakteristika a vytčení bodů příspěvku (v předkládané práci k tomu srov. závěr prvního odstavce).

(4) Koherenční funkcí incipitu se rozumí vyznačení obsahové souvislosti mezi situací promluvy a promluvou vlastní. Incipit může navazovat buď na předchozí verbální kontext (srov. např. odpověď na dopis: *Vážený pane, na základě Vaší žádosti...*; výčitku: *Eliško, prý jste o mně prohlašovala...*; oznámení: *Vážení zákazníci, jak jsme Vás již v dubnu informovali...*; apod.) nebo na situaci promluvy (srov. repliku *Stalo se ti něco?*). Má-li mluvčí a adresát evidentní přehled o kontextu a/nebo situaci promluvy, mohou odpadnout počáteční repliky, v kterých se např. vyjasňují účastníci komunikace (srov. *Vy jste ten opravář?*), záměr jednoho z účastníků (*Jdete si pro zápočet?*), předchozí kontext (*Pane řediteli, minulý týden jste mě pověřil, abych...*) apod., nebo se mohou elidovat informačně nepodstatné údaje ve frázích typu *Chtěl bych se Vás zeptat – prodáváte tu i jízdenky na metro?* ve prospěch stejně jasného, avšak stručného *Jízdenky máte?* Tak dochází k tomu, že i za nepřítomnosti příslušných jazykových prostředků zůstává promluva koherentní vůči situaci promluvy.

Doménou posledních tří funkcí incipitu je žánr vyprávění. Funkce metapromluvová (5) spočívá v hierarchizaci primární a sekundární komunikace. Na rovině primární mluvčí popisuje schéma výchozího komunikačního rámce (srov. formulí *Budu vám teď vyprávět o tom, jak (jsme) lovili ryby*), která se váže k původci a adresátovi (jakožto východisku promluvy) a tématu sdělení (jež je vytčeno jako informačně nejdůležitější část), zatímco po tomto metapromluvovém úvodu následuje komunikace sekundární (např. plurál v části *jak jsme lovili ryby* již nesměruje k adresátovi primární roviny). Tato funkce je charakteristická především pro neliterární

komunikáty (v literárních dílech je totiž otázka subjektů promluvy komplikovanější; viz např. Macurová, 1974).

Pojem kulisy spočívá v zařazení vyprávění do časoprostorového kontextu. Funkce kulisy (6), která je příznačná pro umělecké i neliterární vyprávění, se vedle zpravení o místě a času děje často vyznačuje i představením jedné nebo více postav, srov. např. Saroyan, Lidská komedie: „Jednoho dne stál malý chlapec, jménem Ulysses Macauley, nad novou dírou pytlonoše na dvorku za domkem, v němž bydlil na třídě svaté Kláry v Ithace v Kalifornii.“ Údaje přitom nemusí být nutně určité, jak je vidno ze spojení *jednoho dne* v předchozí ukázce nebo z formulí typu *Byl jednou jeden*. Vedle toho bývá časté i užití relativního času, jenž je usouvztažněn s posloupností příběhu (srov. fráze typu *prvního dne*; *příběh se začíná dnem, kdy*). Příznačná je i tendence ke kumulování stavových sloves na počátku příběhu, čímž se utváří určité statické pozadí. Teprve po jeho ztvárnění dochází k využití dynamických sloves, která posunují děj příběhu kupředu.

Funkce estetická (7) souvisí s literárním využitím rámců. Ty jsou příznačné zvláště pro pohádky a pro folklorní tvorbu, z které zřejmě pocházejí a v které měly rovněž funkci odlišit smyšlené texty od textů nefiktivní povahy. Jako příznakové se vzhledem ke svéráznému typu literární komunikace přitom ukázaly fiktivní texty, které by v rámci neliterárního společenského dorozumívání zpravidla porušovaly griceovskou maximu kvality. V beletrii pro dospělé jsou pak formule nevyužívaným prostředkem – jeví se totiž jednak jako příliš ustrnulé a jednak zde nebývá záměrem zdůraznění fiktivnosti příběhu. V některých případech je pak nahrazuje systém relativní časové určenosti (závislé na uvozeném vyprávění, srov. kupř. „Jednoho dne mu řekl tchán: - Pepíku, tohle by už nešlo“ (Poláček, Hlavní přelíčení)).

Estetická funkce incipitů nachází svou paralelu v poetice závěrů (srov. dvojici *Byl jednou jeden král a A pokud neumřeli, tak žili šťastně až do smrti*). Svou ustrnulostí jakési magické formule vnášejí do příběhu jistou ornamentálnost. Ke společným znakům jejich variací patří vyjadřování časoprostorové neurčitosti (*jednou jeden*) nebo vzdálenosti (*bylo to v sedmdesáté sedmé krajině*) v úvodu, respektive zdůraznění šťastného konce a případné ztráty vypravěčovy vševědoucnosti (*pokud neumřeli*) v závěru.

VI. Závěr

Pro obecnou charakteristiku počátku textu je patrně nejtěžším úkolem mít stále na paměti velké množství různorodých funkčních stylů, z nichž každý formuluje vzhledem k začátku textu jiné požadavky. Aplikace objektivních slohotvorných faktorů poukazuje na to, že různé styly si v začátku mohou konkurovat (srov. navázání kontaktu v epistolárním žánru a v telefonním hovoru), v rámci jiných může dojít k diferenciaci (srov. např. faktor zaměření na adresáta v umělecké literatuře, který se projevuje formulí v pohádce a její obvyklou nepřítomností v textech určených dospělým čtenářům). Jazyková výstavba počátku sdělení pak vychází ze zvláštního uplatnění aktuálního členění, deixe a jazykových funkcí, příp. i z využití dalších jazykových prostředků jako např. částic. Závěr příspěvku přechází od formální stránky k typům funkčního využití počátku textu.

Odborná literatura:

Aristoteles: Poetika. Praha 1993.

Bečka, J. V.: Česká stylistika. Praha 1992.

Červenka, M.: Vyprávění a popis z hlediska aktuálního větného členění. In: Červenka, M.: Obléhání zevnitř. Praha 1996.

Dobrzyńska, T.: Delimitacja tekstu pisanego i mówionego. In: Tekst. Język. Poetyka. Wrocław (etc.) 1978, s. 101–118.

Firbas, J.: Functional Sentence Perspective in Written and Spoken Communication. Cambridge 1992.

Hodrová, D. a kol.: Na okraji chaosu. Praha 2001.

Hrabák, J.: K morfologii současné prózy. Brno 1969.

Jakobson, R.: Lingvistika a poetika. In: Jakobson, R.: Poetická funkce. Praha 1995, s. 74–105.

Jedlička, A. a kol.: Základy české stylistiky. Praha 1970.

Jedličková, A.: Ke komu mluví vypravěč. Praha 1993.

Jelínek, M.: Stylistika. In: Karlík, P. – Nekula, M. – Rusínová, Z. (eds): Příruční mluvnice češtiny. Praha 1997, s. 699–780.

Macurová, A.: Komunikace v slovesném textu, slovesný text v komunikaci. In: Macurová, A. – Mareš, P.: Text a komunikace. Praha 1993.

- Macurová, A.: Subjektová problematika jazykového projevu. *Slovo a slovesnost*, 35, 1974, s. 121–128.
- Mayenowa, M. R.: Tekst literacki – pojęcie całości i pojęcie ramy. In: Mayenowa, M. R., *Poetyka teoretyczna*. Wrocław 1974, s. 267–289.
- Mluvnice češtiny 2. Tvarosloví*. Komárek, M. – Kořenský, J. – Petr, J. – Veselková, J. (eds)., Praha 1986.
- Müllerová, O. – Hoffmannová, J.: Kapitoly o dialogu. Praha 1994.
- Nekula, M.: Výpověď. Aktuální členění. In: Karlík, P. – Nekula, M. – Rusínová, Z. (eds), *Příruční mluvnice češtiny*. Praha 1997, s. 633–645.
- Nekvapil, J.: Etnometodologická konverzační analýza v systému encyklopedických hesel, *Češtinář* 3, 10/1999–2000, s. 81–82.
- Weselowski, J.: Wizualność tekstu a tekst wizualny. In: Cieślíkowska, T. – Sławiński, J. (eds): *Pogranicza i korespondencje sztuk*. Wrocław (etc.) 1980, s. 245–255.

Citovaná literatura:

- Austen, J.: *Pýcha a předsudek*. Praha 1998. / Bass, E.: *Klapzubova jedenáctka*. Albatros 1975. / Conrad, J.: *Lord Jim*. Praha 1996. / Čapek, K.: *Hordubal*. Praha 1934. / Čapek, K.: *Krakatit*. Praha 1972. / Čapek, K.: *Povětroň*. Praha 1935. / Čapek, K.: *První parta*. Praha 1928. / Čapek, K.: *Válka s mloky*. Praha 1981. / Dušková, L.: Reflexivity in Czech and in English. In: Dušková, L.: *Studies in the English Language. Part I*. Praha 1999. / Fielding, H.: *Tom Jones*. Praha 1954. / Joyce, J.: *Finnegans Wake*. London 1966. / Jung, C. G.: *Psychologie a národní problémy*. In: *Sborník textů pro hlubinnou psychologii, psychoterapii, filosofii & religionistiku*. Praha 1993. / Karlík, P. – Nübler, N.: *Negace a vid českého imperativu*. In: Karlík, P. - Krčmová, M. (eds.): *Jazyk a kultura vyjadřování*. Brno 1998. / Kirzner, I.: *Jak fungují trhy*. Praha 1998. / Králík, O.: *Čelakovského Toman a lesní panna*. In: Králík, O.: *Platnosti slova. Studie a kritiky*. Olomouc 2001. / Morganová, P.: *Akční umění*. Olomouc 1999. / Poláček, K.: *Hlavní přelíčení*. Praha 1997. / Pujmanová, M.: *Pacientka doktora Hegla*. Praha 1955. / Saroyan, W.: *Lidská komedie*. Praha 1966. / Vančura, V.: *Markéta Lazarová*. Praha 1933. / Zelinková, O.: *ADHD – Terminologie, projevy, intervence*. In: Kucharská, A. (ed.): *Specifické poruchy učení a chování. Sborník 2000*. Praha 2000.

Obraz HNĚVU v českém jazyce¹

Lenka Bednaříková

Abych zjistila, jak čeští mluvčí vidí na základě svého jazyka emoci hněvu, analyzovala jsem jazykové výrazy vztahující se k emoci hněvu; ty tvoří základ pro metaforicko–metonymickou konceptualizaci HNĚVU v českém jazyce. Jedná se o výrazy a frazémy z lexikálně sémantické skupiny HNĚVU, které se vztahují nejen k prožívání hněvu samotného, ale také k jeho vyvolání, k jeho projevům i k osobám, které jej prožívají. Pracovala jsem s jazykovým materiálem ze současných jazykových slovníků (SSČ, SSJČ), s materiálem z Českého slovníku věcného a synonymického, ze Slovníku české frazeologie a idiomatiky, z Českého národního korpusu a také s materiálem z vlastních excerpceí.

Metodologicky jsem vycházela z prací, které byly napsány o obrazu HNĚVU v jiných jazycích. Jedná se zejména o práce o HNĚVU v americké angličtině (Lakoff, 1987; Kövecses, 1986; Lakoff, Kövecses, 1987) a v polštině (Mikołajczuk, 1999). O obrazu HNĚVU v českém jazyce nebyla doposud vydána žádná práce.

Výrazy vztahující se k pojmu HNĚV

Za centrální výrazy vztahující se k pojmu HNĚV (tj. výrazy, které tvoří početná slovotvorná hnízda, jsou produktivní a nejsou poznamenány stylovými rysy jako např. archaické, řídké nebo dialektické) považuji (na základě analýzy materiálu z výše uvedených pramenů): substantiva *hněv*, *vztek* a *zlost* a některá jim příbuzná slova (viz níže) a slovesa *zuřit*, *naštvať se*, *rozčlít se*, *nasrat se* a jim příbuzná slova. V úvahu jsem přitom brala i povědomí rodilých mluvčích o užívání daných výrazů.

Skupina „*hněvu*“

Jedná se o jazykové jednotky s kořeným morfémem *hněv*. Tato skupina lexémů je v českém jazyce obsáhlá, mnohé z nich jsou však současnými českými mluvčími pocíťovány jako knižní, popřípadě zastarávající.

---

¹ Tento příspěvek vznikl na základě obsáhlejší analýzy a představuji v něm pouze výsledky tohoto kognitivně - lingvistického bádání.

Přesto zde tyto lexémy uvádíme na prvním místě, a to z toho důvodu, že pokud se mluví a píše o emoci hněvu, téměř vždy se používá lexému *hněv*.

Patří sem lexémy *hněv, hněvat se, hněvivý, hněvivě, hněvivost, rozhněvat, rozhněvat se, rozhněvaný, rozhněvaně, pohněvat, pohněvat se, pohněvaný, pohněvaně, nahněvat, nahněvat se, nahněvaný, nahněvaně, hněvající se*.

Skupina „vzteku“

Do skupiny „vzteku“ patří následující lexémy: *vztekát se, vzteknout se, vzteklý, vztekle, vztekloun, vzteklík, vzteklivec, rozvzteklit se, rozvzteklý, navztekát, navztekát se, navztekaný, navztekaně, vyvztekát se*. SSJČ uvádí ještě podoby s jinými předponami – *povztekát se, provztekát, zavztekát se* – ty jsou však příliš ojedinělé (a tedy periferní).

Skupina „zlosti“

Skupina „zlosti“ by se sémanticky mohla zařadit mezi skupinu „*hněvu*“ a „*vzteku*“. Jedná se o většinou stylově neutrální lexémy odvozené od adjektiva *zlý*: *zlost, zlobit, zlobit se, zloba, zlostný, zlobivý, rozzlobit, rozzlobit se, rozzlobený, nazlobit, nazlobit se, nazlobený, pozlobit, pozlobit se, pozlobený, rozezlený*. Jen zřídka bychom se mohli setkat se slovesy *zlostnit se, rozezlívat a rozzlostnit*.

Skupiny těchto centrálních výrazů jsem porovnávala a výsledky jsem zaznamenala do tabulky, k níž přidávám ještě vysvětlení:

1. Pojmy HNĚV, VZTEK a ZLOST zde zastupují celou skupinu lexémů, které mají se slovy *hněv, vztek* a *zlost* stejný kořenný morfém.

2. Frekvence znamená, jak často a v kterých druzích textů se výrazy z dané skupiny vyskytují.

3. Osobou, která prožívá emoci, se rozumí ten, o kom se dá říct, že se *hněvá, vzteká, zlobí*; prožívá *hněv, vztek, zlost*.

4. Hodnocení se týká toho, zda je možno výrazy z dané skupiny použít v pozitivním nebo v negativním smyslu. Výrazy ze skupiny „*hněvu*“ a „*zlosti*“ lze hodnotit pozitivně (*spravedlivý hněv, zdravá zlost*, ale nikdy **spravedlivý vztek, *zdravý vztek*). Zřejmě se také používá *hněvu* v pozitivním smyslu častěji než *zlosti*.

Porovnání českých pojmů HNĚV, VZTEK a ZLOST

ASPEKT	Skupina „ <i>hněvu</i> “	Skupina „ <i>vzteku</i> “	Skupina „ <i>zlosti</i> “
Etymologie	<p>hněv</p> <p>Psl. <i>*gněv?</i> Nemá jednoznačný výklad. Jednou z významově přijatelných možností je souvislost s psl. <i>*gnětiti (nítit)</i> (tedy „zapálení, roznícení myslí“), druhou pak s psl. <i>*gniti (hnít)</i> (s posunem „hnis, jed v těle“ – „hněv“), v obou případech tu však jsou problémy slovtvorné. Proto snad lze vyjít přímo od ie. <i>*ghnei</i> „třít, roztírat“, z něhož se jak <i>*gnětiti</i>, tak <i>*gniti</i> vyvozují</p>	<p>vztek < vz- + téci (= „vylít se vzhůru“)</p> <p>Stč. Bylo <i>vztéci se</i> pův. asi o tečení vody, odtud <i>vzteklý</i>: <i>vzteklí potoci prudcí</i> = rozbouřené, rozvodněné potoky, ale i stč. Již <i>vztiekati se</i> blázniti (Šmilauer zde klade otázku, nejde-li o nahrnutí krve do hlavy); nč. především o psu (z toho nové <i>vzteknouti se</i>), ale i o hněvivosti (lid. <i>vztek</i> = hněv), přen. i o dychtivosti (již stč. <i>lid masopustní a vzteklivé rozpuščenje</i>)</p>	<p>zlost < zlý</p> <p>Psl. <i>*zъlv</i> „zlý, špatný“ má nejbliže k lit. –<i>žulus</i> v <i>atžulus</i> „hrubý, bezcitný“</p> <p>ie. <i>*ghulo-</i>, původně „křivý, pokřivený“, je odvozeno od <i>*ghuel-</i> „křivit se, uchylovat se (od správné cesty)“</p> <p>Prvotní význam byl pouze „špatný, nedobrá“, všeobecně (např. zlá cesta), tak dosud v slc., ale v č. nyní převažuje odstín špatnosti mravní a povahové</p>
Frekvence	časté především v textech psaných (odborných a uměleckých)	velmi často užívané především v textech mluvených	používá se v textech mluvených i psaných, závisí také na jednotlivých lexémech
Styl	typické spíše pro vyšší styl	přirozenější spíše pro styl nižší, expresivní	neutrální
Osoba, která prožívá emoci	osoba vyššího postavení (dospělý vůči dítěti, nadřízený vůči podřízenému) Bůh	kdokoli, velmi často děti ne vážená, důstojná osoba ne Bůh	kdokoli ne Bůh

Hodnocení	+ negativní + pozitivní	+ negativní - pozitivní	+ negativní + pozitivní
------------------	----------------------------	----------------------------	----------------------------

Další centrální výrazy

„Rozčítit (se)“

Slovesa *rozčítit (se)* / *rozčítovat (se)* a od nich odvozené *rozčítlený*, *rozčítlení* a *rozčítleně* jsou v češtině běžně používané výrazy z oblasti HNĚVU, které neobsahují žádné vedlejší konotace.

Etymologie: Tato slova byla přejata zřejmě v obrození z polského *rozczyć* s významem „dojmout, vzbudit cit“. Původně byla používána i v češtině v témže významu jako v polštině, později došlo k posunu v hodnocení na „přivést do prudkého neklidu, rozzlobit“.

„Naštvat (se)“

Sloveso *naštvat* je v SSČ označeno jako hovorové a expresivní, s významem „velmi rozzlobit“, v SSJČ je označeno jako obecné expresivní. Do této skupiny patří lexémy *naštvat*, *naštvat se*, *naštvaný*, *naštvaně*, které se používají velmi často především v mluveném jazyce.

Můžeme sem zařadit i nedokonavé sloveso *štvát*, které v jednom ze svých významů vyjadřuje „podněcovat k hněvu, rozčítovat“, ze stylového hlediska by se dalo označit spíše jako hovorové.

Etymologie: Tato slova pocházejí z praslovanského **ščьvati*, které vychází z indoevropského **(s)keu-* s významem „vrhat, střílet, štvát“.

Vulgárními protějšky k těmto výrazům jsou slova odvozená od slovesa *srát*: *nasrat*, *nasrat se*, *nasraný*, *nasraně*. V SSČ nejsou uvedena, v SSJČ je *nasrat* vztahující se k HNĚVU definováno jako „rozzlobit, dopálit“, *srát* jako „zlobit, dopalovat, popuzovat, štvát“. Zmiňuje je také Slovník české frazeologie a idiomatiky ve spojeních *bejt nasranej jako brigadýr / kanonýr / kýbl / dělo / až na půdu; to by nasralo i mrtvýho*.

„Zuřit“

Do této skupiny náleží lexémy *zuřit*, *rozzuřit*, *zuřivý*, *zuřivě*, *zuřivost*, *zuřivec*.

Etymologie: Východiskem by mohlo být praslovanské **vz-(j)uriti*, které však nemá jasný původ, někdy bývá spojováno s lotyšským *aurēt* „výt, křičet, dout“, je možné, že jde o původ onomatopoický. Ve staročeštině existovalo vedle *zuřivý* i *zóřivý* a *zeřivý* s významem „přísný, prudký, hněvivý“.

Výrazy vztahující se k pojmu HNĚV se dají z hlediska jejich intenzity (a jejich projevů) seřadit následovně: ROZČILENÍ - HNĚV – ZLOST – VZTEK – ZUŘIVOST. Je však třeba brát v úvahu i rozdílnost jejich stylového zařazení. Výrazy ze skupiny „*naštvat se*“ do této řady zapojit nelze, vyjadřují spíše až důsledek hněvu, jeho poslední fázi.

Metaforicko–metonymická konceptualizace HNĚVU

V kognitivní lingvistice se sledují metaforické procesy, při kterých se přenášejí pojmy ze zdrojové domény do domény cílové, jíž je v našem případě HNĚV.

Je nutné ještě poznamenat, že některá z uvedených spojení se nevztahují pouze k emoci hněvu, ale mohou pojmenovávat i jiné emoce, a tedy že i jiné emoce mohou vytvářet podobné obrazy jako hněv (srov. např. *zapalovat* – nevztahuje se pouze k hněvu, ale i k nadšení; stejně tak *chovat se jako šílený* se může vztahovat i k nadšení, k radosti; *být jako utržený od řetězu* může označovat i radost; *zahořet* nemusí člověk jen hněvem, ale i láskou).

Metafory a metonymie HNĚVU v českém jazyce

1. a) HNĚV je zahřívání tekutiny v nádobě

Zahříváním tekutiny v nádobě dojde k zahřátí nádoby a ke vzniku vnitřního tlaku. Pokud je tekutina v uzavřené nádobě dále ohřívána, tlak stoupá až k bodu, kdy nádoba praskne. Exploze zničí nádobu a je nebezpečná pro ty, kteří jsou v její blízkosti. Někdy je možné zabránit uvolnění horké tekutiny vypuštěním páry (a zmírnit tak horko a tlak).

Podobně je tomu i u člověka: ten, kdo cítí hněv, je chápán jako nádoba naplněná tekutinou; tekutině v nádobě odpovídá hněv; tlaku tekutiny v nádobě odpovídá intenzita hněvu; pokusu udržet tekutinu v nádobě odpovídá pokus kontrolovat hněv; tekutině, která se dostane ven z nádoby, odpovídá výraz (projev) hněvu.

Pro tuto metaforu existují v českém jazyce mimo jiné následující příklady:

frazémy *mít horkou krev, krev se v něm vařila*

výrazy *horkokrevnost, horkokrevný a horkokrevník, dohřívát (se), rozehtřívát (se), vařit se, zavařit se, vřít hněvem (vzteky), navařit, navařený, dohřátý, škvařit se*

výrazy *vzkypět hněvem, kypět, překypění, rozkypělý, rozpěněný, rozpěnění, rozpěňovat (se), pěníť vzteky*

Zvětšování objemu se vyskytuje i v pojmenováních *kvasit, nakvašenec, nakvašovat (se), nakvašený*, ale také ve výrazech *zlost narůstá, stoupá, stupňuje se, hromadí se, narůstající hněv, nahromaděný vztek, plnit hněvem*.

Hněv je jako tekutina označen ve výrazech: *vylít si na někom / něčem vztek / hněv / zlost*. (Spadá sem i etymologie slova *vztek* - jedná se o spojení předpony *vz-* a slova *téci*, tedy „vylít se vzhůru“.)

Exploze je vyjádřena ve frazémách *moct puknout / prasknout vzteky / vztekem / zlostí moct vzteky z kůže vyletět / div nevyletěl z kůže (vztekem)*

prasklá žluč, div mu nepukla žluč

výbuch hněvu / zlosti

Explozi lze také zabránit: *potlačený / potlačovaný vztek / hněv, potlačit / potlačovat zlost / hněv, ovládnout / ovládat zlost, krotit zlost, popř. skrývat zlost*. Hněv může *opadnout* nebo *vyprchat*.

1. b) HNĚV je oheň

Věci mohou hořet po dlouhou dobu malou intenzitou, a pak náhle vzplanou. Oheň je nebezpečný pro okolní věci. Věci, které hoří, nemohou plnit své obvyklé funkce.

I lidé mohou cítit hněv nízké intenzity po dlouhou dobu, a pak se náhle extrémně rozčílí. Rozzlobení lidé jsou (stejně jako oheň) nebezpeční svému okolí. V okamžiku prudkého rozčilení se lidé nemohou chovat jako za normálních podmínek.

Příklady pro tuto metaforu:

vzplanout / zahořet hněvem

soptit / hořet / planout / sršet vztekem / vzteky / zlostí / hněvem

zapálení, vzplanutí, jiskření, soptění hněvu, vznětlivý, zápalčivý, podněcovat, zapalovat, podpalovat, dopalovat, zažehovat, rozdmýchávat, rozdoutnat hněv, rozplameňovat hněvem, nítit, vznímat, zapalovat, zsršet, zasoptit, rozohňovat se

I etymologie slova *hněv* souvisí s metaforou „HNĚV je oheň“: jednou z možností, jak vyložit etymologii slova *hněv*, je jeho původ v praslovanském slově *gnětiti* (dnes *nítit* ve slovech *zanítit*, *roznítit*, *podnítit*), tedy s významem „zapálit, zažehnout“.

Horká tekutina i jiné horké (rozpálené) předměty postupem času vychladnou. Pokles teploty se vyskytuje také v českých obrazných pojmenováních spojených s pojmem HNĚV. Jedná se například o výrazy *zchlazovat* (*hněv*, *zlost*), *vychladnout*.

2. HNĚV je šílenství

Šílená osoba se nechová normálně a je nebezpečná svému okolí.

Podobně se ani osoba, která prožívá hněv, nemůže chovat normálně a je nebezpečná pro ostatní.

být / chovat se / vyvádět / řídit jako blázen / šílený / šílenec

být / chovat se / řídit / vyvádět / běsnit / dělat / počínat si jako pomatený / pomínutý / vztekly

být / vyvádět / řídit / chovat se / pobíhat jako bez rozumu / rozumu zbavený / smyslů zbavený

vyvádět / řídit jako nepřičetný

být / být vztekem / vzteky / zlostí (celý / celej) bez sebe

bít / tlouct se do hlavy

O člověku, který se hněvá, se také říká, že *mu jde všechno na nervy*, že *má nervy v kýblu / nadranc*, že *má pocuchané nervy*, což by opět odpovídalo metafoře „HNĚV je šílenství“. Dokonce by takového člověka *ranila mrtvice / trefil šlak / klepla pepka*.

3. HNĚV je fyzická porucha

Při prožívání hněvu se lidské tělo změní. Člověk, který prožívá hněv, podle pozorování fyziologů a psychologů v obličejí zčervená nebo zbledá. V českých frazémech však hraje všemi možnými barvami (srov. také Vaňková, 1999):

(být) červený jako kohout

být (červený / rudý) / zrudnout / zčervenat jako krocán

rudnout / zrudnout hněvem / vzteky

rozpálit / rozzuřit se do běla

zezelenat vztekem / vzteky / zlostí

být / bejt celý / celej zelený / zelenej vzteky / vztekem / zlostí

modrat vzteky

V Hallerově slovníku jsou uvedeny v souvislosti s HNĚVEM ještě další barvy: *hněvem (zlostí, vztekem) všecek zrudl, zčervenal, zarděl se, zbledl jako stěna, zesinal, zezelenal, zmodral, zfialověl; žloutnout vztekem.*

Další fyziologickou zvláštností při prožívání hněvu může být to, že se člověk roztřese: *třást se / roztřást se vzteky / zlostí, zmítat se vzteky, vztek jím lomcuje, cloumá, zalomcoval*

I pojmenování *dusit se vzteky / zlostí* patří do této skupiny, přičemž je zde vyjádřen potlačený vztek, nemožnost jeho vybití.

Člověk se může v důsledku velkého HNĚVU rozplakat: *brečet vzteky, vzlykat vzteky;* může také *křičet vzteky / zlostí, řvát vzteky* (na rozdíl od pojmenování *dusit se vzteky / zlostí* zde dochází k ventilaci, k vybití hněvu).

O člověku, který kvůli vzteku neovládá svůj úsudek a jednání, se dá říct, že je *zaslepen / zaslepený vztekem.*

4. HNĚV je nebezpečné zvíře a jeho projevy jsou agresivním chováním nebezpečného zvířete

Je nebezpečné, když člověk ztratí kontrolu nad svým hněvem. Hněv není nebezpečný, pokud je jeho míra velmi nízká (podobně jako když nebezpečné zvíře spí nebo je malé), nebezpečným se stává při vysoké intenzitě (tj. jako když se nebezpečné zvíře probudí, popř. když je dospělé). Člověk, který se rozčiluje, je zodpovědný za to, aby udržel svůj hněv (podobně jako své zvíře) pod kontrolou; k tomu je zapotřebí velké množství energie.

Člověk může svůj hněv (stejně jako nebezpečné zvíře) *budit, vzbudit, probouzet, ovládnout, nebo i krotit, zkrotit, tišit, a dokonce i přivolat, vyvolávat.*

Ve svém hněvu může člověk

syčet jako had (často také pouze syčet vzteky)

prskat jako kocour / kočka (nebo pouze prskat vzteky)

ježít / zježít / naježít vousy jako kocour

zlobit se / hudrovat jako krocán

zlobit se / prskat / být vzteklý jako křeček

(být) rozzuřený jako býk / bejk nebo být jako rozzuřený býk / bejk (vyjadřuje se tím mimo jiné nebezpečnost velkého zvířete)

(být) (vzteklý) jako pes; vzteklý člověk také dělá psí kusy

vyvádět / být / dělat jako utržený / puštěný / odvázaný ze / od řetězu nebo jako když ho z řetězu pustí nebo jako když se utrhne / utrhl ze / od řetězu

být / vyřítit se na někoho jako (lítá / divá) saň

koukat (na někoho) jako lítá / divá saň

být / řídit jako drak

být (na někoho) jako sršeň / sršáň

být / sesypat se / dorážet na někoho jako vosy / sršni

to je jako když píchne do vosího hnízda / vos

chovat se / řídit / hnát se jako divá zvíř / dravá zvíř / dravé zvíře

Dále sem patří například výrazy *divočet, zdivočovat, rozkohoutění, nakohoutěný, kohoutit se, rozkohoutit (se), krocánit se, rozkrocánit se* (a také *rozhudrovat se a hudrovat* – tedy vydávat zvuky jako krocán), *bručet, rozbručet se* (zvuky, které vydává medvěd), *vrčet* (jako pes) a *ježek, křeček, krocán, saň, dračice, fena* pro označení člověka, který hněv prožívá.

5. HNĚV je ďábel a peklo

Jedná se o to, že hněvající se člověk se chová jako pekelná bytost (divoce, prudce):

(být) vzteklý jako čert

vzteklý / divoký jako ďábel

být jako čertem / ďablem posedlý

řídit jako čert / deset čertů

být / řídit / zuřit / vyvádět jako zlým duchem posedlý / jako ďábel

vylézt na někoho jako čert

koukat / mračit se / tvářit se jako čert / jako sedm / devět / sto čertů

křičet / vyvádět jako když ho (všichni) čerti berou nebo jako by ho všichni čerti brali / berou ho všichni čerti

být / lítat jako lucifer

koukat (se) / tvářit se jako Belzebub / lucifer

(Srov. také výrazy *čertění, peklo, rozčertěný, čertit se, peklit se, rozčertit, rozdáblit.*)

6. HNĚV je protivník v boji

Hněv je protivníkem v boji. Pokud člověk vyhraje, znamená to, že dostal hněv pod kontrolu; prohra člověka znamená výhru hněvu. Pokud se člověk v boji vzdá, znamená to, že byl přemožen hněvem. Pokud člověk chce nad hněvem zvítězit, potlačit jej, potřebuje k tomu hodně energie.

Do této skupiny jsem zařadila všechna obrazná pojmenování, která mají co do činění s bojem; nejedná se tedy pouze o to, že se s hněvem bojuje.

vybijet si / vybít si na někom / na něčem hněv / zlost / vztek

válčit s hněvem

přepadla ho zlost

překonat (svůj) hněv

brojit / zabrojit proti někomu

HNĚV může člověka *popadnout / popadat, chytit, ovládnout, zmocnit se ho / zmocňovat se ho*, nebo může naopak *ustupovat*.

Člověk může HNĚV podobně jako zbraň proti někomu *namířit*.

Stejně tak, jako lze v boji i zabít, je možné stát se v češtině vrahem při prožívání hněvu, jako příklady k tomu uvádíme následující frazémy:

kouká / tváří se jako vrah / jako by chtěl vraždit nebo kouká jako Babinský / Babinskej

měl vztek, že by vraždil

S bojem (a válkou) souvisejí i následující expresivní frazémy:

(bejt) nasranej jako brigadýr / kanonýr

nasranej jako dělo

bejt jako kudla

7. HNĚV je špatné počasí

Celkové negativní hodnocení emoce hněv lze nalézt v metaforách souvisejících s počasím.

řádit jako tajfun / tajfún

řádit jako uragán / smršť

Hněv je stejně jako tajfun, uragán, smršť nebo bouře velmi intenzivní a nebezpečný. V souvislosti s tím je možno připomenout výraz obličejů při prožívání hněvu – obočí staženo k sobě, zamračený pohled; to asociuje také to, že při bouře, tajfunu ad. překryjí mraky slunce a země je pokryta stínem.

To nalezneme také v dalších obrazných pojmenováních. Při prožívání hněvu je člověk *zamračený, zachmuřený, pobouřený, rozbouřený*; může *zaburácet, pobuřovat se, mračit se, kabonit se, škaredit se, chmuřit se*; hněv z něj může *čišet* (toto sloveso znamená také „nepříjemně vanout, foukat“).

8. Další konceptuální metafory

Nyní se zmíníme ještě o dvou metaforách, které se týkají lidských smyslů.

První z nich souvisí s podněty k hněvu; jedná se o to, že podněty k hněvu jsou označeny jako působení na tělesnou schránku člověka. V češtině se to, že někdo někoho k hněvu vyprovokoval, dá označit jako *píchnutí, bodnutí, rýpnutí, štípnutí, šťouchání, kousání*.

Druhá souvisí s chutí: člověk, který hněv prožívá, je *rozhořčený, zahořklý, zatrpklý*, může se *kyselit*. Opět se zde setkáváme se záporným hodnocením této emoce – adjektiva *hořký, trpký, kyselý* mají spíše negativní konotace. K chuti a k jídlu se vztahují i pojmenování *žrát se zlostí, dožráni, pít krev, hrozen hněvu*. Z vlastních excerpí dokládáme tuto metaforu následujícím příkladem: *Jeho lítost zkysala ve zlost; obrátil se a pěstí hrozil k hospodě, vklíněné mezi potok a opukovou skálu*.

Shrnutí

Pro konceptualizaci HNĚVU v českém jazyce hrají důležitou roli konceptuální metafory a metonymie. Nejdůležitější z nich, a tedy metaforou centrální, je pro češtinu metafora „HNĚV je zahřívání tekutiny v nádobě“. Početně velmi zastoupenou je i metafora „HNĚV je nebezpečné zvíře“. Zjistila jsem také, že obraz českého pojmu HNĚV se plně neshoduje s obrazy HNĚVU

v jiných jazycích. Pro americkou angličtinu uvádějí Lakoff a Kövecses (1987) ještě důležitou metaforu „HNĚV je břemeno“, v polštině existují podle A. Mikołajczuk (1999) ještě další důležité metafory, jako je například „HNĚV je voda (moře)“ (v češtině snad jen výrazy *hluboký hněv / hluboká zlost, vlna hněvu*) nebo „HNĚV je živá bytost“ (tato metafora je zde zahrnuta do skupiny „HNĚV je nebezpečné zvíře“).

Zůstalo také velké množství obrazných pojmenování, která se nedají zařadit do žádné skupiny vytvořené uvedenými metaforami (jen jako příklady uvádíme *namíchanost, frazémy bejt nasranej jako kýbl, nakrknout někoho, mít v očích hněv*). Pokusila jsem se vybrat ty metafory, které jsou v českém jazyce zastoupeny množstvím konkrétních výrazů a které jsou tudíž pro český jazyk typické, centrální, dominantní.²

Pokud jde o konkrétní lexikální prostředky, jsou centrálními výrazy, které se k pojmu HNĚV v češtině vztahují, *hněv, vztek a zlost* a výrazy, které s nimi mají společný kořenový morfém. Nejdůležitějším slovním druhem pro vyjádření HNĚVU v češtině jsou slovesa (srov. centrální výrazy *hněvat se, vztekat se, zlobit se, rozčítit se, naštvat se, zuřit*) – a to i ta, která se ve frazémeh poji se substantivy *hněv, vztek a zlost* a spoluvytvářejí tak metafory a metonymie.

Zjistila jsem, že i když se tyto centrální výrazy dají považovat za synonyma (a v mnoha frazémeh se také jako synonyma vyskytují), existují mezi nimi některé rozdíly, které způsobují, že v určitých kontextech zaměnitelné nejsou. Odráží se to i na hodnocení těchto výrazů: *hněv* je považován spíše za vyšší emoci (podle výrazů, se kterými se spojuje, je možné usoudit na to, že se váže s přáním zabránit zlu), *vztek* je považován spíše za afekt (zlu se nesnažíme zabránit, často se jedná o agresivní reakci na podnět) a z časového hlediska je to emoce krátkodobá.

Na základě práce s jazykovým materiálem jsem také dospěla k popisu ideálního modelu průběhu HNĚVU v češtině. V českém jazyce se vyskytují tři základní fáze prožívání hněvu; v první se může objevit příčina, která způsobila vyvolání hněvu, častá jsou zde dokonavá slovesa s předponou *roz-* (např. *rozhněvat (se), rozčítit (se), rozzlobit (se)* ad.); druhá se týká existence, prožívání hněvu – zahrnuje také pokus o kontrolu hněvu (ke které však často vůbec nemusí dojít); v poslední fázi dochází k expresi, k vyjádření hněvu, subjekt ztrácí nad svým hněvem

---

² Chtěla bych zde ještě upozornit na to, že obrazná pojmenování nelze roztrždit k různým metaforám jednoznačně; vždy se zde velkou měrou projevuje jazykový cit toho, kdo materiál zpracovává.

kontrolu. Někdy k expresi dojít nemusí, což dokazují například pojmenování *skrýt hněv, potlačit hněv* aj.

Zjistila jsem, že v jazyce se poměrně přesně odrážejí některé projevy hněvu, jak je popisují fyziologové a psychologové (srov. např. Nakonečný, 2000). Hněv je spojen s mobilizací energie, projevuje se rozšířením vlásečnic, vzestupem povrchové cirkulace krve, což způsobuje zčervenání, opuchnutí a pocit většího tepla. Změnu barvy obličeje člověka prožívajícího hněv lze dokázat mnohými doklady z jazykového materiálu, přičemž se v jazyce vyskytuje širší škála barev než červená a bílá (a pouze o nich se psychologové a fyziologové zmiňují). Pociť většího tepla je v jazyce početně zastoupen metaforami „HNĚV je zahřívání tekutiny v nádobě“ a „HNĚV je oheň“.

Při prožívání hněvu je obočí staženo k sobě, člověk se (podobně jako obloha pokrytá mraky) mračí. Lidé prožívající hněv se chvějí, jejich pohyby jsou křečovitě, prudké – to se odráží v metafoře „HNĚV je fyzická porucha“.

Lidé, kteří nekontrolují svůj hněv, mohou na ostatní zaútočit (slovně i fyzicky), čemuž odpovídají metafory „HNĚV je protivník v boji“ a „HNĚV je nebezpečné zvíře“.

Mnohé projevy odreagování, vybití hněvu však nelze „vyčíst“ z pouhého zkoumání frazémů a obrazných pojmenování, je k tomu nutná znalost kontextu. Jedná se například o výhrůžná gesta, nadávání, prásknutí dveří; v češtině se velmi často vyskytuje bouchnutí pěstí do stolu.

Bylo by jistě zajímavé zkoumat podrobněji tyto projevy hněvu tak, jak se vyskytují v jazyce, to už však přesahuje rozsah i cíl této práce.

Literatura

- KÖVECSES, Z.: *Metaphors of Anger, Pride, and Love. A Lexical Approach to the Structure of Concepts*. Amsterdam-Philadelphia: John Benjamins, 1986. (cit. podle Mikołajczuk, 1999)
- KÖVECSES, Z.: Metaphor and the Folk Understanding of Anger. In: *Everyday Conceptions of Emotion*. Eds. J.A. Russel et al. Kluwer Academic Publishers, Dordrecht 1995, s.49–71.
- LAKOFF, G.: *Women, Fire and Dangerous Things. What Categories Reveal about the Mind*. Univ. of Chicago Press 1987.

- LAKOFF, G., KÖVECSES, Z.: The Cognitive Model of Anger Inherent in American English. In: D. Holland, N. Quinn (Eds): *Cultural Models in Language and Thought*. Cambridge University Press, Cambridge, 1987. (cit. podle Kövecses, 1995)
- MIKOŁAJCZUK, A.: *Gniew we współczesnym języku polskim*. Energeia, Warszawa 1999.
- NAKONEČNÝ, M.: *Lidské emoce*. Academia, Praha 2000.
- Obraz světa v jazyce*. Ed. I. Vaňková. Univerzita Karlova, Praha 2001.
- VAŇKOVÁ, I.: Barvy a emoce. ČDS 7, 1999, č. 1, s.6-7.

Jazykové slovníky:

- Český slovník věcný a synonymický III*. Ed. J. Haller. SPN, Praha 1977.
- MACHEK, V.: *Etymologický slovník jazyka českého*. NLN, Praha 1997.
- REJZEK, J.: *Český etymologický slovník*. Leda, Praha 2001.
- Slovník české frazeologie a idiomatiky. Přirovnání*. Academia, Praha 1983.
- Slovník české frazeologie a idiomatiky. Výrazy neslovesné*. Academia, Praha 1988.
- Slovník české frazeologie a idiomatiky. Výrazy slovesné A-P*. Academia, Praha 1994.
- Slovník české frazeologie a idiomatiky. Výrazy slovesné R-Ž*. Academia, Praha 1994.
- Slovník spisovné češtiny pro školu a veřejnost*. Academia, Praha 1994. (SSČ)
- Slovník spisovného jazyka českého*. Academia, Praha 1989. (SSJČ)

Petr Dolan, Paula Wild a ti druzí (nejen o jménech pornohvězd)

Jaroslav David

U vlastních jmen osobních, antroponym, jsou často tzv. kategoriální funkce¹ zatlačeny do pozadí funkcemi reprezentativní a společenskou². Jak píše Pavel Trost³, vlastní jméno osoby představuje především společenskou hodnotu. Nevypovídá o daném objektu, ale samo přidává podstatný příznak. Prestižní je vždy vícejmennost a exkluzivní, neběžná jména a formy. To je signifikantní především pro umělecké pseudonymy. Např. literární pseudonymy se často inspiroují aristokratickými jmény v tom, že vyjadřují původ autora nebo jeho vztah k určitému místu, napodobující i formu predikátu, např. *Jan z Hvězdy, Jiří Karásek ze Lvovic, Emanuel z Lešehradu, Petr Odilo Stránčický ze Strdic, Karel Havlíček Borovský, Václav Beneš Třebízský*. V pozadí vzniku pseudonymu bývá také snaha autora zatajit svou pravou identitu, např. ze strachu z cenzury nebo jako součást společenské „hry“⁴.

Měřítkem úspěšnosti společenského fungování antroponyma je jeho frekvence, realizovaná především procesem transonymizace. Ta se uplatňuje výrazně v repertoáru mužských jmen, kde vliv tradice a dávání jména „po tatínkovi“ nebo „po dědečkovi“ hrají velkou roli. Naproti tomu systém křestních ženských jmen vykazuje mnohem větší proměnlivost a více podléhá vlivu módy. Ve středověku to byla především jména světců-patronů dávaná dětem v archetypální víře v „ochrannou“ funkci jména. V současném sekularizovaném světě repertoár módních antroponym určují jména zpěváků, herců, postav uměleckých děl nebo jména politiků. Anglicky mluvící svět byl výrazně ovlivněn filmem a posléze televizní tvorbou. Popularita dávání křestních jmen *Greer, Cary, Spencer* kulminovala stejně jako kariéra filmových herců *Greera Garsona, Cary Granta a Spencera Tracyho*. V 80. letech 20. století Austrálii, a následně Británii, zasáhla vlna popularity jmen *Charlene* a *Kylie*. Jejím motivem byla australská televizní

---

¹ Kategoriální funkce onym jsou nominace, identifikace a diferenciacie objektu. Základní funkce jsou doplněny funkcemi specifikujícími, jako jsou např. oficiálnost, módnost, funkce asociativní, antroponymičnost nebo toponymičnost.

² ŠRÁMEK, Rudolf. *Úvod do obecné onomastiky*. Brno 1999, s. 22 – 28.

³ TROST, Pavel. Hodnotní stupnice vlastních jmen osob. *Zpravodaj Místopisné komise* roč. XXI, 1980, s. 671 – 673.

⁴ MACURA, Vladimír. *Znamení zrodu*. Praha 1983.

soap opera *Neighbours*, a především popularita postavy jménem *Charlene*, kterou ztvárnila tehdy začínající *Kylie Minogue*.

Dostali jsme se k herecké profesi a ke jménům herců a hereček. Když si v roce 1927 *Jiří Voskovec*, tehdy ještě člen avantgardního Devětsilu, zahrál roli Ríši v nepříliš zdařilé filmové adaptaci *Pohádky máje* režiséra Karla Antona, vystupoval pod pseudonymem *Petr Dolan*. Ačkoliv se ukryl pod pseudonymem, byl za své filmové působení z Devětsilu vyloučen⁵. Voskovecův případ patří na periferii motivů, a řadí se k motivům typickým pro počátek filmového průmyslu, kdy účinkování na stříbrném plátně bylo považováno za společensky degradující, popř. neslučitelné s manifesty umělecké avantgardy. Dnes už nikdo nepochybuje o filmu jako svébytném umění, a stejně tak i prestiž herecké profese je nezpochybnitelná.

Lída Babková se ve filmu objevila pod jménem *Lída Baarová*. Motivem volby pseudonymu - otec jí poradil jméno spisovatele a svého přítele Jindřicha Šimona Baara - byla neatraktivnost občanského jména mladé, atraktivní herečky⁶. Nejsilnějším motivem výběru uměleckého jména, což připomíná příklad *Lídy Baarové*, zůstává snaha zvýšit atraktivitu jména; v současném globálním světě také úsilí zastřít etnický původ, přizpůsobit se jinojazyčnému, především americkému prostředí. Za všemi těmito motivy musíme hledat hlavně obchodní důvody, snahu o „dobrou prodejnost jména“.

V roce 1941 vznikl jako součást UFA Pragfilm a čeští filmoví tvůrci si museli změnit jména na dobře vyslovitelná a znějící německy⁷. Režisér *Martin Frič*, ve 30. letech používající jména *Mac Frič*, změnil svoje příjmení na *Fritsch*. Podobně v titulcích *Miroslava Cikána* nahradil *Friedrich Zittau* a *Vladimír Slavínský* se vrátil ke svému původnímu jménu *Otta Pittermann* (vlastní jménem *Otakar Pitřman*). Z hereckých jmen vzpomeňme např. *Otomara Korbelaře* vystupujícího jako *Otomar Körbeler*, *Zitu Kabátovou* vystřídala *Marie von Buchlow*, *Hana Witt* byla novým jménem *Hany Vítové* a hvězda *Adina Mandlová* si prý vybrala jméno, které pro ni navrhl sám Goebbels, totiž *Lil Adina*⁸.

---

⁵ SEIFERT, Jaroslav. *Všecky krásy světa*. Praha 1985, s. 261.

⁶ BAAROVÁ, Lída. *Života sladké hořkosti*. Ostrava 1991, s. 18 – 19.

⁷ DOLEŽAL, Jiří. *Česká kultura za Protektorátu*. Praha 1996.

⁸ MANDLOVÁ, Adina. *Dneska už se tomu směju*. Praha 1990, s. 109 – 110.

Poslední z uměleckých jmen se u nás objevují v době těsně poválečné. Představitelka princezny ve Vávrově adaptaci Čapkova Krakatitu, argentinská herečka *Florence Marly*, byla původně *Hanou Smékalovou*⁹.

Čeští herci, kteří v 90. letech i na počátku 21. století vystupovali v cizích produkcích, si většinou ponechávají svá jména, s případnými úpravami pravopisu a morfologie. Výjimkou mezi nimi byla v poslední době *Eva Jeníčková*, známá z Kleinovy básnické tetralogie jako Vendulka Utěšitelka. Co ji přimělo k volbě pseudonymu *Ava Jansen*, vysvětlila v rozhovoru: „*Obsazování do rolí začíná v Americe tím, že agenti posílají do produkcí fotku, na jejímž rubu jsou veškeré údaje o dotyčném herci. A když se podívali na moje jméno, okamžitě si mě zařadili do východního bloku a předpokládali, že mám těžký přízvuk. Jenomže já jsem po dvanácti letech v cizině schopná hrát standardní angličtinou bez přízvuku - a to z fotky nepoznají. Na druhou stranu, díky předsudku jsem loni dostala roli ruské špiónky ve filmu *Hidden Agenda*.*“¹⁰

Stejně důvody vedly ke změně jména také *Archibalda Leache*. Rozhodl se nejprve pro jméno *Cary Lockwood*, podle jedné ze svých postav. Nakonec ale dal na radu filmového poradce, že jeho jméno musí být srovnatelné se jmény jeho tehdy slavnějších kolegů *Gablea*, *Coopera* a *Bogarta*. Tak se zrodil *Cary Grant*.

Náš článek se bude zabývat především jmény herců, jejichž profese mezi hereckými specializacemi patří k těm mladším, a zpočátku také opovrhovaným. Řeč bude o jménech pornoherců a pornohereček. Prestižnost určité profese je pojem značně relativní. Tak i profese pornoherce se postupně dostává z izolace. Napomáhá tomu nejen bulvární publicistika, ale také stálý hlad po celebritách. Už nedílnou součástí mnoha společenských akcí se stává účast herců i producentů z pornofilmové branže. Pornoherci boří bariéry mezi žánrovými charakteristikami herců.

Jak tenká je hranice mezi erotickým filmem, pornofilmem a uměním, nás přesvědčují filmoví tvůrci už od 60. let 20. století. Stačí vzpomenout na odmítavé přijetí ve své době skandálních snímků *Velká žranice*, *Poslední tango v Paříži*, *120 dnů Sodomy* nebo *Ai no corrida*, která čas zařadil mezi klasická díla. Postmoderna dává míšení žánrů ještě větší prostor. Pornoherci se stávají regulárními filmovými herci; *Rocco Siffredi* účinkuje v „běčkových“

⁹ VÁVRA, Otakar. *Podivný život režiséra*. Praha 1996.

¹⁰ <http://www.czsk.net/svet/clanky/osobnosti/jenickova.html>, 1. 3. 2003 (TESAŘ, Milan. *Eva Jeníčková - Ava Jansen: V Hollywoodu se nesmíte bát*, převzato z časopisu Reflex)

filmech a končící česká pornostar *Paula Wild* se nedávno objevila v roli call girl v ambiciózním debutu Brak.

Pro napsání článku jsme vycházeli z materiálu celkem asi 600 jmen českých a zahraničních pornoherců 2. poloviny 90. let 20. století. Jména jsme excerpovali z obalů videokazet a především získávali z anotací filmů uveřejňovaných na www.xsex.cz, stránkách českého nakladatelství Bohem Production, a také na dalších internetových stránkách zabývajících se pornofilmy¹¹.

Už při letmém pohledu na zadní strany videokazet si nemůžeme nevšimnout převahy anglických jmen. To je dáno internacionálností pornofilmové produkce, která téměř nezná slovo „národní“. Neboť univerzální „hodnota“ nabízená na pornokazetách musí být srozumitelná konzumentovi kdekoli na světě, tedy i dobře prodejná.

Jak na náš dotaz odpověděla ředitelka agentury Bohem Production, Ivana Mattei:

„Jména pornoherců se vybírají dost nahodile!

Vlastní jméno u nás používají jen někteří kluci a to velmi zřídka. Dnes snad už jen Robert Rosenberg. Dřív to bylo obvyklejší, např. Stanislav Ženíšek nebo tragicky zesnulý Pavel Sahaj.

Herečka si vybírá jméno většinou sama, agentura jí jen dává doporučení.

Mělo by být mezinárodní a jedinečné. Mezinárodní proto, že 99% práce je pro zahraničí a je dobře mít v zahraničí dobré jméno. Herečky si vybírají rády jména skutečných hereček např. Anderson, nebo postav z filmů „Laura Palmer“ atd...

Často se stává, že začínající herečka jméno nemá, a tak jí ho vymyslí tvůrce filmu až ve střížně. Tak se bohužel někdy stane, že stejná herečka má více jmen.

*Jinak v tom opravdu žádná věda, ani nějaký hlubší záměr není.*¹²

Např. herec *Andre Allen* vystupuje pod jmény *Sean Michaels*, *Shawn Michaels*, *Andre Allen*; *Paul Little* je známý jako *Max Hardcore*, *Paul Little* či *Max Steiner*. Zatímco oba výše zmínění pornoherci vystupovali někdy i pod svými pravými jmény, častější je, že se herec úplně vzdá původního jména. *John Curtis Estes* figuruje na obalech kazet jako *John Holmes*, *John Curtis Holmes*, *Big Jon Fallus*, *Johnny Wadd*, *John Rey* nebo *Long John Wadd*. Francouzská hvězda *Eve Valois* je známá jako *Lolo Ferrari*, *Lola Ferrari*. Za jmény *Marilyn Chambers*,

---

¹¹ <http://www.adamaeva.cz>; http://excaliburfilms.com/porn_star_database

Champagne, Bridgette Blue, Brigitte Blue se ukrývá *Marilyn Ann Briggs*. Ze jmen, která jsme shromáždili, je také patrné, že se objevují nejen v různých hláskových a grafických podobách, ale preferována jsou alespoň dvojčlenná jména. Jméno v současnosti asi nejslavnějšího mužského pornoherce, občanským jménem *Rocco Tano*, najdeme vedle základní podoby *Rocco Siffredi* také jako *Rocco Tano, Rocco Safridi, Rock Sifferdy, Rocco Carlucci, Rocco Carucci, Tano, Rocco Lorenz, Dario* nebo jen *Rocco*. Česká pornoherečka *Laura Angel* hrála také pod jmény *Lenka* a *Laura Arnold*. *Meridian* se objevila i jako *Melina* nebo *Meri Dian*.

Nemůžeme souhlasit s tvrzením Ivany Mattei, že ve výběru uměleckých jmen „*opravdu žádná věda, ani nějaký hlubší záměr není*“. Antroponyma pornofilmových herců a hereček můžeme rozřadit do několika kategorií, podle motivace.

MUŽSKÁ JMÉNA

1. síla, výkonnost; tvrdost a velikost penisu

Lee Stone, Evan Stone, Kyle Stone; Woody Long, Kevin Long, Stuart Legrand; Titus Steel, David Steel; John Strong, Eric Everhard

2. metaforické pojmenování pro penis

střelné zbraně: *Frank Gun, Chris Cannon*

bodné zbraně: *Gerry Pike, Randy Spears*

Ron Hightower, Holly Hammer

grafické hříčky: *Michael J. Cox, Rikky Dix, Dick Nasty*

3. zuřivost, divokost, oplzlost

Herschel Savage, Christophe Rage, Marc Barrow, Vince Voyeur, Ken Furio, Bruno SX, John Drago

ŽENSKÁ JMÉNA

1. něha, andělskost, čistota, nevinnost

---

¹² E-mail Ivany Mattei ze dne 5. 3. 2003.

Silvie Saint, Samantha Santos, Beverly Clean, Soffia Gently, Laura Sainclair, Amanda Angel, Laura Angel, Angel West, Angela D'Angelo, Angela Faith, Holly Body, Angelica Bright; Monica Sweetheart, Shay Sweet

2. vášně, divokost

Paula Wild, Gina Wild, Cassandra Wild, Rebecca Wild, Wild Lady; Angela Tiger, Nikki Sinn, Jessica Flame, Tiffany Storm, Stormy Wawe, Elone Désiré, Daniella Rush, Kimberly Jade; Sexy Luna, Sibylla Rauch, Anita Cannibal, Dynamite

3. drahé kovy, drahokamy, barvy

Dolly Golden, Tanja Gold, Anita Gold; Stacy Silver, Stephanie Silver; Dina Jewel, Debi Diamond, Jewel De Nyle, Onyx, Topaz; Anita Blond, Betty Blue, Bibi Blue

SPOLEČNÁ MOTIVACE MUŽSKÝCH A ŽENSKÝCH JMEN

1. původ herce

ženy: *Gina Rome, Melinda Gall, Dakota, Houston, Tenessy, Natalie Prado, Asia Carrera, Tania Lariviere, China Lee, China Mai, China Dahl, Alex Greco*

2. typická jména, osoby, produkty – dle zemí

ženy: *Noelle Budvar, Greta Gorby, Kelly Havel, Luci Tschek, Anita Szabo, Ludmila Antonova, Natasha*

muži: *Horst, Atila Schuzster, Ferencz Juhasz, Istvan*

Pro jména pornoherců českého původu je typický spíše internacionální charakter, na rozdíl od jmen maďarských herců, např. *Eva Falk, Silvia Saint, Meridian, Nikky Taylor, Jessica Fiorentino, Dolores Nero, Paula Wild, Dolly Buster.*

3. „aristokratická jména“ - predikáty

ženy: *Carlotta Da Silva, Olivia del Rio, Olivia de Trevill, Luana Borgia, Rebecca Lord, Maria de Sanchez, Monique de Moan, Viv di Santiny, Nel de Vill, Alba del Monte, Jewel de Nyle, Aura de Palma*

muži: Robert Rosenberg¹³, Jean Yves LeCastel, Tony di Sergio, Lou Valmont

4. transonymizace – jména postav (mytologie, umění) a osobností

muži: Bob Terminator, Josef K., James Bonn, James B

ženy: Monnalisa, Dalila, Afrodita, Dolores Nero, Cleopatra, Venus, Venus DeLight, Venus Lamour, Venuss, Laura Palmer¹⁴

Zvláštní kategorií, převážně zastoupenou u ženských jmen, jsou jména značek exkluzivních oděvních, kosmetických a automobilových firem, která se jako výsledek transonymizace objevují jako příjmení v uměleckých jménech, např. Karen Lancaume, Marine Cartier, Jenniffer Dior, Julia Chanel; Lolo Ferrari, Aileen Ferrari, Suzi Suzuki, Susie Mercedes, hříčka Hailey Davidson¹⁵; Frank Versace.

5. jazyková hra – jména filmových tvůrců

Samostatnou, a do značné míry pozoruhodnou skupinu jmen představují slovní hříčky, vytvořené hlavně jako přesmyčky a nápodoby jmen kolegů z prestižnější, nepornofilmové branže. Takto utvořená jména někdy také odkazují k objektu, který pojmenovávají, k pornoherci, např. už zmíněný Michael J. Cox¹⁶ nebo Fred Coppula. V závorce vždy uvádíme jméno nepornofilmového herce, herečky nebo režiséra.

muži: Ron Jeremy (Jeremy Irons), Alan Delon (Alain Delon), Michael J. Cox (Michael J. Fox), Omar Scarpivf (Omar Sharif), Phillippe Dean (James Dean)

ženy: Carolyn Monroe (Marilyn Monroe), Sara Bernat (Sarah Bernhardt), Claudie Schafer (Claudia Schiffer), Rita Cardinale (Claudia Cardinale), Blondie Anderson (Pamela Anderson)

režiséři: Fred Coppula (Francis Ford Coppola), Romeo Visconti (Luchino Visconti)

Závěrem nám zbývá ještě jeden vhléd do antroponymie lidí spjatých pornografickým filmovým průmyslem - jména gay herců. Problém nastává už při vymezení kategorie, stejně jako je tomu u kategorie hereček účinkujících v lesbických filmech, popř. scénách. Kategorii

¹³ V případě tohoto „aristokraticky“ znějícího jména českého pornoherce jde o jeho jméno občanské.

¹⁴ Podle jména zavražděné dívky, postavy z televizního seriálu Twin Peaks.

¹⁵ Výrobce velkoobjemových motocyklů Harley-Davidson.

¹⁶ anglicky cock = vulgárně penis

lesbických hereček není téměř možné oddělit od kategorie hereček v heterosexuálních filmech, neboť lesbické milování je jejich častou součástí.

Kategorie gay filmů je přece jen více ohraničená, jejich součástí nejsou heterosexuální scény, ačkoliv sám statut gay herce je vágní. Mnoho dnešních pornoherců totiž začínalo svoji kariéru právě ve filmech s homosexuální tematikou.

Pokud tedy připustíme existenci kategorie gay herců, pak pro jejich filmová jména bude platit stejná motivace jako pro jména jejich heterosexuálních kolegů, např. *Spike, Blake Harper, Jens Hammer*. Zvláštností českých herců je pak mnohem výraznější zastoupení jejich občanských jmen, např. *Jiří Kalvoda, Ladislav Pekař, Daniel Koukal*.

Náš článek je prvním pokusem, první sondou do problematiky antroponym pornoherců. Jde o skupinu jmen, která se jistě bude i nadále zajímavě vyvíjet.

Z jazykovědných pracovišť

Zpráva o činnosti Jazykovědného sdružení České republiky za rok 2002

Přednášková činnost

Jazykovědné sdružení ČR v roce 2002 pokračovalo v organizaci přednášek a diskusí na aktuální lingvistická témata v Praze i v devíti mimopražských pobočkách (srov. přehled přednáškové činnosti). Řada přednášek se týkala okruhů, jimž je v lingvistické obci věnována trvalá pozornost: obecné jazykovědy, filozofie jazyka, lingvistické metodologie, historie češtiny; dále problematiky srovnávací a konfrontační (se zaměřením na ruštinu a polštinu, ale i další slovanské jazyky; a přednášeli i germanisté, anglisté, romanisté). Projevuje se velký zájem o oblast korpusové lingvistiky, v jejímž světle se nově profiluje řada problémů gramatických a lexikologických. K tomu přistupují některá ryze současná a společensky závažná témata, jako např. globalizace (marketizace) diskurzu...

Protože všechny mimopražské pobočky působí při pracovištích univerzitních, orientují svou činnost samozřejmě do značné míry i na problémy vysokoškolské výuky; zde se JS podílelo mj. na přípravě bilančního setkání severočeských lingvistů, spojeného i s četnými výhledy do budoucnosti bohemistiky i dalších lingvistických oborů na Pedagogické fakultě UJEP v Ústí nad Labem. (Srov. podrobně Jazykovědné aktuality 1-2, 2002, s. 44-45.) Většina vysokých škol dnes věnuje pozornost i výuce cizinců; proto se dostává do popředí zájmu i při přednáškách JS čeština pro cizince, ale také školní výuka češtiny pro příslušníky národnostních a etnických menšin, a také např. čeština neslyšících. V této souvislosti se diskutuje i o četných úskalích komunikace mezikulturní, mezigenerační atd. Potěšitelné je, že k přednáškovému a diskusnímu programu JS hojně přispívají zajímaví a vážení zahraniční hosté.

Jazykovědné sdružení trvale věnuje pozornost oslavě životních výročí nejvýznamnějších českých lingvistů. Při přípravě těchto večerů často spolupracuje s Pražským lingvistickým kroužkem. Nejvýznamnější událostí v životě JS v roce 2002 se stala oslava 90. narozenin PhDr. Miloše Dokulila, DrSc., s bohatým programem, na němž se podílel sám jubilant, členové JS i četní (rovněž zahraniční) hosté. Projevy jubilantových spolupracovníků, přátel, žáků byly vydány ve sborníčku *In*

memoriam Miloše Dokulila, připraveném opět za účasti Jazykovědného sdružení a zejména péčí jeho předsedkyně PhDr. Světlý Čmejrkové, DrSc.

Účast na přípravě mladých lingvistů

Jazykovědné sdružení dále podporovalo vědecký růst mladých lingvistů – zejména jako spolupořadatel jejich setkání konaného 14.-15. května 2002 v Olomouci, tentokrát pod názvem *Vztah langue a parole v perspektivě „komunikativního obratu“* v lingvistickém zkoumání. Tyto konference se staly centrem výměny zkušeností stále rostoucího počtu mladých jazykovědců (i zahraničních), vyhledávaným a vysoce oceňovaným zdrojem inspirace a motivace. JS je velice zavázáno olomouckým pořadatelům, kteří se ujali každoroční organizace těchto setkání i vydávání obsažných sborníků. Organizační tým i tentokrát pracoval pod vedením PhDr. Boženy Bednařikové, Dr., dalšími členy byli Mgr. Kateřina Málková, MPhil. Vladimír P. Polách a PhDr. Petr Strouhal.

Aktivity zaměřené na výuku češtiny na základních a středních školách

Jazykovědné sdružení pokračovalo ve spolupráci s MŠMT ČR a snažilo se přispět ke zvyšování úrovně výuky češtiny na základních a středních školách. Členové JS nadále posuzovali (velmi náročně a kriticky) učebnice českého jazyka, které se ucházejí o udělení Doložky MŠMT ČR. Tuto činnost organizuje komise při HV JS vedená prof. dr. J. Panevovou, DrSc.

Jako jedno z největších úskalí tvorby učebnic, jejich recenzování i užívání se stále více jeví nejednotná terminologie. V této oblasti vyvíjí JS od r. 2001 samostatné a velmi intenzivní úsilí (z iniciativy doc. dr. Svatavy Machové, CSc., a pod jejím vedením). V r. 2002 byl vydán za účasti JS sborník „Školská jazykovědná terminologie“ (z konference konané na konci r. 2001). Dále započalo svou činnost pět odborných komisí, které nyní směřují k vypracování normativního rejstříku termínů (indexu heslových slov). Cílem je sjednotit a minimalizovat počet termínů, zabránit jejich přemíře a dublování. Soubor bude pravidelně renovován a konzultován s odborníky na vyučování cizím jazykům a češtině jako jazyku cizímu. Z tohoto rejstříku budou závazně vycházet recenzenti učebnic. V zájmu koordinace práce jednotlivých skupin uspořádal hlavní výbor JS ČR (ve spolupráci s Pedagogickou fakultou UK) 6. prosince 2002 pracovní seminář, kde byl stanoven další postup při tvorbě tohoto souboru terminologie.

Publikační činnost

JS nadále vydávalo pro všechny své členy informativní zpravodaj Jazykovědné aktuality; jeho redakce usilovala o to, aby kromě článků obsahoval aktuální informace o nových knihách, kroniku života v JS i v české lingvistice a diskuse o palčivých problémech.

V rámci seriálu informativních článků o jednotlivých vědeckých společnostech, který pravidelně vychází v Akademickém bulletinu, byl uveřejněn i příspěvek o historii a současnosti JS a byl přetisknut v č. 3-4/2002 Jazykovědných aktualit.

Základní informace o JS ČR jsou nyní umístěny i na webových stránkách Ústavu pro jazyk český; je možno je najít na adrese <http://www.ujc.cas.cz> a HV JS se bude snažit je pravidelně aktualizovat.

V Praze dne 26. ledna 2003

Jana Hoffmannová

Přehled přednášek Jazykovědného sdružení v roce 2002

Praha

1. Pavel Novák: Jazykové reality a lingvistické vědy (10. ledna 2002)
2. Edvard Lotko: Syntetičnost češtiny a analytičnost polštiny (24. ledna 2002)
3. Markus Giger: Rezultativní konstrukce v češtině - pokus o celostní rozbor (14. února 2002)
4. Olga Müllerová: Mezigenerační komunikace (Rozhovory se seniory) (28. února 2002)
5. Emanuel Michálek: Biskup Vojtěch a střední Evropa (14. března 2002)
6. Andrzej Markowski (Uniwersytet Warszawski): Kodyfikacja normy i współczesna polska polityka językowa (4. dubna 2002)
7. Renate Rathmayr (Wirtschaftsuniversität Wien): Globalizacija i/ili „rynočnizacija“ (marketisation) diskursa na primere stanovenija koncepta „kačestvo žizni“ v ruskom jazyke (11. dubna 2002)
8. Alena Šimečková: Konfrontační srovnávání jazyků: dosavadní výsledky a desiderata (25. dubna 2002)
9. Oldřich Uličný: Jazyk jako pevnost k dobývání: K lingvistické metodologii (16. května 2002)
10. Klára Buzássyová (Jazykovedný ústav Ľ. Štúra): Kategória životnosti maskulín v slovenčine (na pozadí iných slovanských jazykov) (23. května 2002)
11. Jiří Damborský: Je polština jazykem výpůjček? (13. června 2002)
13. Slavnostní setkání u příležitosti 90. narozenin Miloše Dokulila (6. června 2002)
13. Mats Wahlberg (Univerzita v Uppsale): Systemized name-giving (9. října 2002)
15. Rudolf Růžička (Univerzita v Lipsku): On the Functional Range of Mixed Categories (18. listopadu 2002)

15. Peter Kosta (Univerzita Potsdam): Univerzální gramatika, hierarchie životnosti a gramatické kategorie v češtině a jiných slovanských jazycích (5. prosince 2002)
16. František Štícha: Hranice gramatičnosti (12. prosince 2002)

Brno

1. Jana Ruferová: Konstrukce s instrumentálem v ruštině a jejich ekvivalenty v češtině (23. ledna 2002)
2. Světlá Čmejrková: Rod v jazyce (20. února 2002)
3. Olga Martincová: K některým vlastnostem nové slovesné nominace (na materiálu připravovaného slovníku neologismů) (13. března 2002)
4. Renate Belentschikow (Universität Magdeburg): Tendencii ruskogo slovoobrazovania (na materiale neologizmov) (3. dubna 2002)
5. Jiří Damborský: Společné výpůjčky v polsko-ruské frazeologii (24. dubna 2002)
6. Tatiana Grigorjanová (SAV Bratislava): História a súčasnosť tzv. bratislavskej školy dvojjazyčnej lexikografie (5. května 2002)
7. Hans-Peter Stoffel (University of Auckland): Slavjanskije jazyki v Avstralazii – globalnyje i mestnyje čerty jazykovogo kontakta (2. října 2002)
8. Károly Bibok (Univerzita Szeged): Konceptualno-semantičeskoje issledovanije ruskich glagolov so značenijem „kauzirovať, stanovit'sja necelym“ (30. října 2002)
9. Anatolij Zahnitko (Univerzita Doněck): Ukrajiniskije sintaksičeskije inovacii (20. listopadu 2002)
10. Marie Hádková: Čeština jako cizí jazyk (4. prosince 2002)

Hradec Králové

1. Andrea Hudáková: Čeští neslyšící a čeština (27. března 2002)
2. Milan Hrdlička: Gramatika – její pojetí, role a aplikace (15. května 2002)
3. Josef Jodas: Úskalí polské slovní zásoby na pozadí češtiny (6. listopadu 2002)
4. Edvard Lotko: O některých typologicky relevantních jevech v češtině a polštině (4. prosince 2002)

Karviná

1. Jan Šabršula: Překlad vidu ve francouzštině (18. dubna 2002)
2. Jan Šabršula: Povaha děje ve francouzštině a podobně ustrojených jazycích (17. prosince 2002)

Olomouc

1. Květoslava Musilová: Retrospektivní a perspektivní pohled na komunikaci Čechů a Slováků (20. března 2002)
2. Marie Krčmová: Fenomén hantec (3. dubna 2002)
3. Petr Sgall: Syntaktická anotace textů v Českém národním korpusu (17. dubna 2002)

4. Jana Hoffmannová: Reprodukování, referování, citování, parafrázování (K intertextové dimenzi v mluvených projevech) (7. května 2002)
5. Jan Šabršula: O vyjadřování vidu děje ve francouzštině a podobně ustrojených jazycích (20. listopadu 2002)
6. Milada Hirschová: Sekundární predikace v češtině (11. prosince 2002)

Opava

1. Petr Sgall: Možnosti ověřování syntaktických teorií při anotování textového korpusu (16. dubna 2002)

Ostrava

1. Pavlína Kuldanová: Devatenáct československých let Romana Jakobsona (13. března 2002)
2. Ivan Blecha: Jazyk a realita (11. dubna 2002)
3. Zdenka Rusínová: Slovtvorná adaptace přejatých slov a její povaha (24. dubna 2002)
4. Jana Hoffmannová: Von říkal že vona prej říkala... („Reprodukce“ a „citace“ v mluvených projevech) (29. dubna 2002)
5. Ivana Kolářová: Frazeologismy s výrazem „to“ a význam tohoto slova v nich (16. října 2002)
6. Karel Pala – Dana Hlaváčková: Jazykové korpusy a jejich značkování, korpusové nástroje (12. listopadu 2002)
7. Jaroslav David: Češi na Krymu (4. prosince 2002)

Plzeň

1. Jarmila Bachmannová: Lexikální zásoba v Českém jazykovém atlase (4. prosince 2002)

Ústí nad Labem

1. Jiří Pešička: Slovník mluvené češtiny (30. října 2002)

Nové publikace

Josef Miloslav Kořínek – Adolf Erhart: Úvod do fonologie

Academia, Praha 2000, 138 s. (ze slovenštiny přeložila Pavla Valčáková)

J. M. Kořínek patřil mezi přední strukturalistické indoeuropeisty a slavisty první poloviny 20. století. Jeho strukturalistická orientace se projevila již v knize *Studie z oblasti onomatopoe* (Praha 1934) a rovněž v mnoha člancích z oboru obecné lingvistiky a etymologie. Kniha *Úvod do fonologie* vychází k stému výročí jeho narození (10. 1. 1899) a je úpravou Kořínkovy vysokoškolské učebnice *Úvod do jazykospytu* (Bratislava 1948), která vyšla původně posmrtně péčí jeho žáků. Jádrem této knihy byl právě úvod do fonologie.

Úvod do fonologie je torzem zamýšleného úvodu do jazykovědy, ze kterého zůstala první část věnovaná především fonologii. I tato část navíc zůstala nedokončena a původní verze končí kapitolou o všeobecné typologii jazyků. O reedici a úpravu se postaral A. Erhart, který v původní verzi provedl řadu důležitých změn. První kapitola a velká část druhé kapitoly byly ponechány, až na drobné terminologické a technické úpravy, beze změn, ale doplněn zde byl výklad věnovaný prozodickým vlastnostem. Radikální změny byly naopak provedeny v původním třetím oddílu věnovaném typologii jazyků. Ten byl zcela vypuštěn a nahrazen částí původního druhého oddílu a doplněn výkladem o diachronické fonologii. Důležitou úpravou je rovněž doplnění knihy řadou poznámek, které aktualizují a zpřístupňují dílo vzniklé před padesáti lety. Lze konstatovat, že spoluautorovi se podařilo spojit původní text s novými doplňky v organický celek.

Kniha v této verzi je rozdělena do tří hlavních kapitol. Úvod není věnován přímo fonologii a je v něm patrný původní úmysl autora vytvořit dílo mnohem rozsáhlejší. Autor zde mimo jiné předkládá argumenty pro vyloučení fonetiky z jazykovědy, i když uznává, že vědecké zkoumání fyzikální a fyziologické stránky hlasového vyjadřování a dorozumívání lidí je pro poznání jazykové reality neméně důležité. Toto zkoumání podle něj patří mezi obory přírodovědné, ale fonetika zůstává pro lingvistické zkoumání důležitou oporou jako pomocná věda. Úvodní část je také diskusí nad vztahem diachronie a synchronie a *langue* a *parole*. Diachronické hledisko, oprávněné a nevyhnutelné, je podle autora v lingvistice podřízené

hledisku synchronnímu. Pro strukturálně orientovanou jazykovědu je totiž nemožné s konečnou platností řešit historické problémy jazyka bez náležitého prozkoumání problémů synchronních. Poměrně velká část úvodní kapitoly se týká rozlišení *langue* a *parole* a námitek, které proti Saussurově dichotomii vnesli lingvisté Jespersen, Doroszewski a Vološinov. Kořínek zde dodává vlastní originální stanovisko, podle kterého je dosavadní formulace problému poměru mezi *langue* a *parole* zásadně chybná proto, že se při ní *langue* a *parole* staví vedle sebe. *Parole* je ve skutečnosti prostý materiál vědeckého zkoumání, zatímco *langue* se kryje se systémem jazyka ve smyslu lingvistické teorie, jejíž vědní předmět tvoří.

Vlastní fonologický výklad začíná až druhou kapitolou, ve které jde o volné přetlumočení myšlenek N. S. Trubeckého, jehož *Základy fonologie* se překladu do češtiny nedočkaly. Fonologických teorií bylo v rámci jazykovědného strukturalismu vytvořeno několik, ale autor zde prezentuje ideje pražské lingvistické školy. Právě fonologie je pokládána za její hlavní přínos. V kapitole jsou přehledně vysvětleny základní termíny, se kterými tato škola pracovala. Soustavně je zde vysvětlena klasifikace fonologických protikladů založená na klasifikaci sémiologických protikladů vůbec. Fonologické opozice se zde dělí podle dvou kritérií, z nichž prvním je vztah fonologických opozic k celému systému opozic a druhým je vztah mezi členy fonologických opozic. Jak známo, má toto základní dělení ještě několik dalších důležitých podtypů. Podle prvního kritéria lze opozice dále přesněji rozdělit na jednodimenzionální a vícedimenzionální, izolované a proporcionální. Podle vztahu mezi členy protikladu lze rozlišit protiklady privativní (ve kterých se jeden člen vyznačuje přítomností a druhý člen nepřítomností fonologické vlastnosti), graduální (jejich členy jsou charakterizovány různými stupni určité fonologické vlastnosti) a ekvipolentní (jejich členy jsou logicky stejně oprávněné a nepředstavují ani klad a zápor určité vlastnosti, ani dva stupně určité vlastnosti). Podle rozsahu distinktivní platnosti protikladů je možno dále všechny opozice rozdělit na konstantní a neutralizovatelné. Druhá kapitola si mimo jiné dále všímá pojmů archifoném, korelace a názorně je zde vysvětlen i způsob identifikace fonémů v daném jazykovém systému. Sem byl také vložen oddíl o prozodických vlastnostech, ve kterém se pojednává o kvantitě, přízvuku a intonaci.

Třetí kapitola obsahuje výklad o diachronní fonologii a je členěna do dvou větších podkapitol. První si všímá hlavních principů a pojmů diachronní fonologie a pojednává o hláskových změnách nefonologických a fonologických, mezi něž patří defonologizace, fonologizace a refonologizace. Ve druhé části třetí kapitoly se hovoří o fonologickém vývoji

indoevropských jazyků. Výklad je zaměřen na problémy rekonstrukce pozdněindoevropského stavu a na odhalení základních vývojových tendencí v hlavních větvích indoevropské rodiny.

Až na závěrečnou část jsou příklady objasňující teoretický výklad voleny především ze slovanských jazyků, méně již z jazyků germánských, románských a neindoevropských. Kniha je doplněna přehlednou bibliografií a věcným rejstříkem. Vydání *Úvodu do fonologie* ocení badatelé zabývající se fonologií a lingvistikou pražské školy. Kniha je přes svůj název poměrně náročnou četbou, ale poučit se v ní mohou také začínající lingvisté a postgraduální studenti, kteří mají zájem o fonologickou problematiku. Editor a spoluautor knihy A. Erhart v předmluvě sám vyjadřuje naději, že kniha může přispět k oživení zájmu o fonologickou problematiku.

Jan Holeš

Milan Hrdlička: Cizí jazyk čeština

ISV, Praha 2002, 150 s.

Soubor textů Milana Hrdličky chce být inspirujícím podnětem k navazujícímu výzkumu v oblasti studia češtiny jako cizího jazyka. Autor shromáždil své vlastní příspěvky na dané téma vzniklé od poloviny 80. let XX. století a seřadil je (ne chronologicky, nýbrž tematicky) do oddílů.

Základnímu seznámení s vyučovacími metodami při výuce cizích jazyků slouží oddíl A). Seznamuje s historií vyučování cizím jazykům a jednotlivými metodami. Autor se snaží především o výčet a popis, stanoviska zaujímá jen výjimečně, jeho postoj nejlépe charakterizuje závěr jednoho z příspěvků: *Neupírejme svou pozornost pouze k jedné vyučovací koncepci, byť (zdánlivě) osvědčené a nejlepší, a neodmítejme a priori ostatní, budme otevření a přístupní všem trendům, které mohou výuku cizích jazyků obohatit, zdokonalit, usnadnit, zefektivnit.* Kritický je pouze k *živelnému* pronikání obecné češtiny do učebních materiálů založených na komunikační metodě, protože podle jeho zkušeností to komplikuje rozlišení kódu spisovného a nespisovného (které je z mnoha důvodů i pro cizince žádoucí).

Místu gramatiky ve výuce češtiny jako cizího jazyka je věnován oddíl B). Tento didaktický problém se jeví jako dlouhodobě základní. M. Hrdlička je ctitelem gramatiky

„pedagogické“, tj. praktické, popularizující, neboť respektuje jazykovou úroveň konkrétního uživatele jazyka a jeho komunikační potřeby. Zároveň však připouští, že teoretické zpracování i prezentace v učebnicích češtiny pro cizince je zatím nedostatečné zvl. z hlediska účelnosti a systémovosti.

Praktičtěji jsou orientovány oddíly C) *Komunikace, komunikativnost a čeština jako cizí jazyk* a D) *Český národní jazyk a čeština jako cizí jazyk*. Opakovaně se M. Hrdlička vrací k problému obecné češtiny jako útvaru, řeší, zda a v jaké fázi výuky by se OČ měla objevit a jakým způsobem má být prezentována. Konstatuje pro laika překvapivý fakt, že cizinci sami nejsou zastoupení obecné češtiny v učebních materiálech nijak výrazně nakloněni, a dospívá k závěru, že je třeba ji zpracovat relativně úplně (tj. *komplexně*) a signalizovaně (tj. *odděleně od spisovné češtiny*).

Závěrečný oddíl přináší množství různorodých příspěvků, které se většinou zabývají dílčím problémem, např. koncipováním kurzu pro cizince, texty v učebnicích češtiny, využitelností překladu ve výuce či konkrétními problémy cizinců při produkci českých komunikátů.

Sborník je doplněn odbornou literaturou, z níž čerpal M. Hrdlička při tvorbě příspěvků, a seznamem vlastní publikační činnosti autora.

Zora Millerová

Kronika

K životnímu jubileu profesora Jana Šabršuly

Dne 31. března 2003 se dožívá pětadesát let náš přední romanista, profesor Jan Šabršula. Jubileum světově uznávaného českého jazykovědce je vhodnou příležitostí k připomenutí jeho života a některých prací. Je velice nesnadné shrnout do několika řádků život, který by vydal na rozsáhlou knihu, a dílo čítající tisíce stran hutně podaných originálních názorů a teorií. Nebudeme zde proto pokud možno opakovat a rozebírat znovu to, co již napsali jiní v četných článcích¹. Napočítali jsme bezmála sedmdesát studií, které o prof. Šabršulovi referují samostatně nebo mu věnují větší pozornost.

Jan Šabršula se narodil 31. března 1918 v Bojkovicích nedaleko Uherského Hradiště. V životě prof. Šabršuly jistě sehrál významnou úlohu jeho otec, profesor obchodní akademie v Třebíči, který za okupace jako sokolský pracovník zahynul v koncentračním táboře v Osvětimi.

Po obecné a občanské škole nastoupil Jan Šabršula na Státní československé reálné gymnázium v Třebíči, kde studoval v letech 1929 až 1937. V době válečného ohrožení vstoupil jako dobrovolník do armády a později působil ve velitelských funkcích při ochraně hranice. Po demobilizaci se zapsal na Filozofickou fakultu Univerzity Karlovy, kde začal studovat v r. 1939. Toto studium bylo násilně přerušeno vězněním v koncentračním táboře Sachsenhausen v Oranienburgu, kam byl deportován za účast na studentském hnutí odporu v r. 1939. Po propuštění pracoval jako úředník v peněžnictví a pojišťovnictví. Studia na filozofické fakultě zahájil znovu v roce 1945. Období od podzimu 1945 do léta 1946 strávil jako stipendista na univerzitě v Grenoblu. Zde získal *Diplôme de Hautes études de Langue et de Littérature française* a *Diplôme d'études Supérieures de Phonétique française*. Po návratu do Prahy dokončil na filozofické fakultě středoškolskou aprobaci z oboru francouzština – filozofie.

Od začátku akademického roku 1947/48 nastoupil Jan Šabršula jako suplující, později zatímní a pak definitivní státní profesor na gymnázium v Kralupech, v Praze-Vysočanech a později

---

¹ Např. jubilejní články v Cizích jazycích (Z. Hampl, CJŠ 21, 278-279; Z. Stavinohová, CJ 36, 306-307) a jinde (Z. Hampl, Phil. Prag. 21, 82-84; Z. Hampl, AUC-Romanistica Pragensia XII, 69-80; V. Uhlíř a B. Zavadil, Phil. Prag. 31, 199-204; J. Smrčková, XVII. ročenka Kruhu moderních filologů při ČSAV, 2-4).

v Praze-Libni. Ministerským dekretem byl od 1. srpna 1951 převeden jako asistent do sféry vysokých škol, kde působil na katedrách cizích jazyků. Od roku 1954 začíná pracovat na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy, napřed na katedře jazyků a od r. 1957 na katedře romanistiky.

V r. 1957 obhájil rozsáhlou práci *Problémy vývoje francouzské sociálně politické terminologie* a získal hodnost kandidáta filologických věd v oboru romanistiky. Po obhájení spisu *Nominálně verbální konstrukce a povaha děje ve francouzštině* byl v r. 1960 jmenován docentem. K tématu svého habilitačního spisu se pak mnohokrát v životě vrátil. V tomto období patřili mezi hlavní Šabršulovy učitele A. Duraffour, V. Skalička, J. Bukáček, M. Křepinský a J. Dvořák, ke kterým se dodnes hrdě hlásí. V r. 1964 předložil práci *Systémy vyjádření času, modality, vidu a povahy děje a jejich syntaktické vztahy* (2 díly, téměř 800 stran rukopisu)² a na jejím základě získal vědeckou hodnost doktora filologických věd. V r. 1966 byl jmenován řádným profesorem francouzského jazyka a ustanoven profesorem románské jazykovědy na Filozofické fakultě UK. V této funkci zde prof. Šabršula pracoval na plný úvazek až do r. 1984 a dále jako profesor konzultant a externista. Od r. 1993 až do dneška je prof. Šabršula aktivním členem Katedry romanistiky Filozofické fakulty Ostravské univerzity.

Šabršulovo dílo je mimořádně rozsáhlé (bibliografie čítá bezmála čtyři sta položek) a zasahuje do mnoha oblastí.³ Největší část je věnována francouzské jazykovědě. Na tomto místě zmiňme jeho *Vědeckou mluvnici francouzštiny* (Academia, Praha 1986), ve které autor aplikuje svou teorii fungování a podstaty jazykového znaku na celkový popis francouzského jazyka. Dalším rozsáhlým dílem jsou *Nové kapitoly z rozboru moderní francouzštiny* (SPN, Praha 1985-87). V jazykových systémech autor rozeznává tři hlavní funkční roviny: rovinu jednotek nevýznamových (distinktivních), rovinu jednotek významových nevýpovědních (sémionů) a

---

² Práce byla publikována v sérii studií. Zmiňme např. *La notion d'aspect et la langue française* (AUC-RP I, Philologica, 3, 59-78), *K otázce slovesného vidu ve francouzštině* (CJŠ 4, 97-105), *Les équivalents de l'aspect slave en italien* (PP 4, 147-159), *Les locution semelfactives et l'aspect perfectif en français* (AUC-RP II, 99-111), *L'aspect et le caractère de l'action verbale en provençal*, *Kwartalnik neofilologiczny* 9, 249-260), *La signification des verbes français et le problème de l'aspect* (Beiträge zur romanischen Philologie II, 1, 166-179) a především shrnující studii *Les systèmes d'expression du temps, du mode et de l'ordre du procčs. Ř propos de leur agencement et de leurs relations syntaxiques, domaine français, domaine provençal* (PP 6, 349-362).

³ Dosud publikované soupisy prací prof. J. Šabršuly: *Bibliographie des travaux du professeur Jan Šabršula 1952 - 1977* (položky 1-173): Phil. Prag. 21, str. 85-92 (sestavila Jitka Chmelová-Svobodová). *Bibliographie des travaux du professeur Jan Šabršula, DrSc. 1978 -1987* (položky 174-279): Phil. Prag. 31, str. 205-209 (sestavil Vladimír Uhlíř). *Bibliographie des travaux du professeur Jan Šabršula 1988 - 2000* (položky 280-370): Studia Romanistica 2002, Ostrava, str. 15-21 (sestavila Jana Pavlisková).

rovinu jednotek významových výpovědních, s různou komplexností a autonomií. První díl je věnován jednotkám distinktivním, plémům, a to jak plémům normy mluvené (fonémům), tak i normy psané (grafémům), druhý díl pak jednotkám významovým. Skripta *Základy francouzské lexikologie* se stala základním studijním materiálem daného oboru a kromě praktického uvedení do příslušné disciplíny mají značný dosah teoretický. Z jeho rozsáhlejších pozdějších děl zmiňme ještě alespoň *Morphologie du français* (Ostravská univerzita, 1997) a *Teorie a praxe překladu* (tamtéž, 2000).

Prof. Šabršula je rovněž autorem celé řady obecně jazykovědných děl. Ta se týkají především teorie jazykového znaku a jeho fungování, která je souhrnně vyložena v monografii *Substitution, représentation, diaphore* (AUC, Philologica, Monographia LXXXI, 1980), jež vzbudila velkou pozornost i mimo vlast. Několik recenzí na tuto monografii bylo publikováno ve Francii a v Rumunsku. Jeho koncepce jazykového znaku je podrobněji rozvedena v článku J. Dubského *La conception du signe linguistique dans les travaux de Jan Šabršula* (Beiträge zur Romanischen Philologie XV/1976, Heft 2).

V průběhu celého života se prof. Šabršula zabývá také historickou srovnávací jazykovědou. Ohlas vzbudil již jeho článek *Osudy slova familia na území Romanie západní a východní v souvislosti s názory na « phase romane primitive »* (ČMF 42, 14-24). Významný kolektivní spis *Úvod do srovnávacího studia románských jazyků* z roku 1962 Šabršula o dvacet let později značně rozšířil a doplnil (2 díly, 556 stran). První svazek obsahuje zevrubný přehled problematiky jazyka, jeho vývoje a metod jeho zkoumání a pojednává také o otázkách společného původu románských jazyků a podmínkách jejich specifčnosti. Druhý svazek podává systematický historicko-srovnávací pohled na jednotlivé románské jazyky a jejich rozrůznění. Zájem o toto dílo dokazuje jeho další úprava a vydání (1994, Ostravská univerzita). Z novějších prací připomeňme jeho *Vývoj francouzského jazyka* (1996, Ostravská univerzita).

Prof. Šabršula nově definuje problémy syntaxe a jejích hraničních oblastí (periferie morfolgie, přemorfologické formace, funkční výpovědní perspektiva aj.). Přínosem jsou rovněž jeho studie týkající se typologie, stylistiky, problematiky verše, fonologie, intonologie, ikoničnosti znaku, synergetického fungování jazykového znaku, problémů jazykovědy synchronní, konfrontační, lexikologie, dějin jazykovědy atd. Je jen málo otázek a oborů, kterých by se prof. Šabršula hlouběji nedotknul. Pro dokreslení rozsahu jubilatova díla ještě dodejme, že

je rovněž autorem studií z oblasti jazykovědy italské, latinské, anglické, německé, okcitánské a balkanistické.

Prof. Šabršula redigoval některá souborná díla. Po dlouhá léta řídil práce skupiny pověřené vypracováním *Velkého francouzsko-českého slovníku* (2 svazky, Academia, Praha, 1974), k jehož vypracování přispěl stovkami stran textů. Po zásahu tehdejších úřadů však bylo jméno vědeckého redaktora při vydání potlačeno. Nedávno to byly také sborníky *Studia Romanistica I a II* (Ostrava 1999, 2002).

Prof. Šabršula vedl stovky ročníkových a diplomových prací, vyškolil řadu doktorů filozofie, habilitoval několik docentů, posuzoval kvalifikaci uchazečů o vysokoškolskou profesuru a je povoláván k posuzování doktorských prací.

Zásluhy tohoto čestného a pracovitého vědce i člověka byly právem oceněny hned několika řády, medailemi a vyznamenáními, z nichž zmiňujeme jen některé. V roce 1947 mu prezident republiky udělil Československou vojenskou medaili za zásluhy I. stupně, v r. 1988 získal prof. Šabršula stříbrnou medaili Filozofické fakulty Karlovy univerzity, v r. 2000 mu předseda vlády a ministr obrany udělili pamětní medaili za účast v boji za národní osvobození. Významným oceněním je řád Čestné legie (stupeň *Chevalier de la Légion d'honneur*), kterou mu udělil prezident Francouzské republiky v roce 2000.

Dílo prof. Jana Šabršuly zdaleka není uzavřeno. Na jeho zajímavé olomoucké přednášce o vidu ve francouzštině a podobně ustrojených jazycích v listopadu 2002 jsme se přesvědčili o tom, že prof. Jan Šabršula se svého výročí dožívá ve zdraví, plný životního i pracovního elánu a dobré mysli. Doufáme, že budeme mít brzy příležitost referovat o jeho dalších dílech a do dalších let mu přejeme hodně zdraví a úspěchů.

Jan Holeš

Jubileum doc. PhDr. Jaroslava Bartoška, CSc.

V březnu tohoto roku přednesl na půdě Jazykovědného sdružení poutavou a temperamentní přednášku doc. PhDr. Jaroslav Bartošek, CSc., a oslavil tak spolu se svými přáteli, spolupracovníky i žáky sedmdesáté narozeniny. Přednáška nesla název *Jazyk mluveného (rozhlasového a televizního) zpravodajství* a stala se nejlepším dokladem toho, že životní jubileum zastihlo Jaroslava Bartoška uprostřed čínorodé práce. Je to potěšující tím více, že jeho profesní dráha nebyla nikterak jednoduchá.

Jaroslav Bartošek se narodil 24. března 1933, na vysokou školu se však mohl dostat až na konci padesátých let. Studium češtiny a ruštiny absolvoval na FF UK v roce 1960, v r. 1966 získal tamtéž titul CSc. a rok na to doktorát filozofie. Stal se vysokoškolským učitelem, působil v Gottwaldově a v Olomouci. Začal se dále specializovat ve vědeckém výzkumu, a to ve výzkumu fonetickém. Stal se stálým členem širšího okruhu spolupracovníků Fonetického ústavu FF UK. Usiloval o vytvoření fonetického pracoviště v Olomouci a nebylo jeho vinou, že z toho nakonec sešlo. Začal také pedagogicky působit v Československém rozhlase, zejména ve sportovní redakci. Celkově toto nadějně období trvalo pouhých 13 let, do r. 1973. Pak musel v důsledku politických událostí opustit univerzitu i Rozhlas, a tím vědeckou práci, na dalších 17 let. Nejméně sedm z nich se však živil náročnou mluvní praxí, když působil jako propagační referent Slušovic. Na univerzitní půdu se vrátil v r. 1990, nejprve do Olomouce na katedry bohemistiky a žurnalistiky, kde se v r. 1991 habilitoval. Později přešel do Zlína, kde měl příležitost iniciovat založení fakulty marketingových komunikací. Tam působí dodnes.

Porovnejme nyní několik údajů bibliografických.

Odborná bibliografie Jaroslava Bartoška zahrnuje 16 monografií, více než 80 odborných statí a půl druhého sta delších či kratších článků z oblasti jazykového poradenství (v širokém slova smyslu). I kdyby nebylo oněch sedmnácti hubených let, byl by to úctyhodný rozsah. Významná část jeho prací přitom vznikla po r. 1990, jde tedy o aktuální dílo, které se dále rozvíjí.

Bartoškův odborný zájem měl a má široký obsahový záběr. Bibliografie obsahuje vědecké studie z problematiky několika vrstev jazykové stavby, zejména fonetiky, syntaxe, lexikologie a teorie jazykových stylů, ale podstatnou měrou také publikace zaměřené na mluvní praxi, v nichž

jsou teoretické poznatky aplikovány pro účely přesně vymezené mluvní situace. V poslední době pak stále častěji odborné práce adresované žurnalistům.

Přes tento široký záběr máme před sebou dílo vnitřně homogenní. Pro celý soubor je charakteristická bystrá vědecká erudice, důkladné znalosti teoretické a velká zkušenost s praktickým užíváním jazyka. Bartošek se opírá zejména o výsledky vlastní analýzy různých jazykových jevů, je však dobře obeznámen vždy s celou šíří problematiky, i přes hranice lingvistických disciplin. Připomeneme blíže alespoň dva okruhy problémů, které Jaroslava Bartoška vždy zajímaly.

Od počátku své vědecké činnosti publikuje specializované příspěvky s fonetickou tematikou. Odborná fonetická veřejnost ho také od počátku vnímala a vnímá jako fonetika.

První studie s tímto zaměřením vydal v šedesátých a sedmdesátých letech, a to nejprve s problematikou rusistickou (např. *K možnostem využití nářečí při vyučování ruské výslovnosti*, 1965, *Výslovnost a slabika*, 1968, *Funkcionalnaja interpretacija intonacii vvodnosti v ruskom jazyke*, 1972), brzy nato i bohemistickou (např. *K poruchám artikulace*, 1973, *Výslovnost cizích osobních jmen*, 1973). Jeho stěžejní monografie ze začátku sedmdesátých let, *Jazyk rozhlasové sportovní publicistiky* (1974) čerpala ze zkušeností z práce ve sportovní redakci Československého rozhlasu a její podstatné části se zabývají zvukovou podobou řeči sportovních redaktorů, zejména tempem, výslovností a intonací. Vyšla v době, kdy sám už pedagogicky působit nesměl.

Je příznačné, že ohled k specifickým vlastnostem zvukové varianty jazyka se promítl také do Bartoškových prací syntaktických, které tvořily těžiště jeho tehdejšího zájmu. (Srov. disertace *Syntaktická povaha postojových výrazů v ruštině a v češtině*, 1967, studie *Výstavba výpovědi s nepredikativními postojovými výrazy*, 1968, *K syntaktickému chápání parentetických vět*, 1971, a další). Při analýze jazykové stavby bere v úvahu jako samozřejmou součást tématu problematiku frázování a jejím prostřednictvím některé jevy intonační.

Již v tomto prvním období se tak projevil Bartoškův komplexní přístup k problematice mluvené řeči, který je mu vlastní dodnes. Jeho současné studie věnované analýze jazyka v mluvených projevech daného typu, nejčastěji v projevech rozhlasové publicistiky, opět propojují analýzu jevů gramatických se zvukovými, dnes zejména v souvislosti s otázkou snadné percepce (srov. např. *Syntax přímé sportovní reportáže*, 1992, *Jazyk psaného a mluveného zpravodajství v českých hromadných sdělovacích prostředcích*, 1994, *Tematická a lexikální výstavba přímé*

rozhlasové sportovní reportáže, 1996, *Pojem mluvnost v připravených spisovných komunikátech*, 1996). Takové propojení nezvukových a zvukových složek stavby jazyka vyžaduje důkladnou a do značné míry nezávislou znalost obojího a je to způsob obvyklý teprve v současném vědním kontextu.

Z fonetických témat, kterým věnoval Bartošek pozornost, je třeba připomenout ještě zvlášť problematiku mluvního tempa. Již zmíněná monografie ze sedmdesátých let obsahuje reprezentativní soubor údajů o tempu řeči ve spontánní mluvené češtině. Výsledky publikované v této práci nepřestaly být citovány a jsou dodnes aktuální. Bartošek na tuto část svých výzkumů navazuje dalšími analýzami v devadesátých letech (zejména *Mluvní tempo v rozhlase a v televizi*, 1995). Výzkum tempa je pro něj zároveň tématem s dosahem do mluvní praxe. Vedle toho, že jeho studie obsahují cenné konkrétní údaje, je způsob uchopení problematiky příspěvkem do diskuse o jednom z nejvíce proměnlivých faktorů suprasegmentální roviny řečové komunikace. Souvisí s problematikou snadné vnímatelnosti mluveného projevu i s otázkou optimálních nároků na mluvčího a posluchače v dané mluvní situaci.

Druhý okruh, který nelze vynechat, je problematika kultury jazyka v kontextu mluvené češtiny. Téma variability jazykových forem z hlediska jejich využití v projevech různého komunikačního zaměření se objevuje v Bartoškově bibliografii také již v šedesátých a sedmdesátých letech (např. monografická práce *Kultura mluvených projevů*, 1976, i četné „jazykové koutky“). Hlavní podíl studií s tímto zaměřením však pochází z období od devadesátých let do současnosti a má přímou souvislost s autorovým zájmem o problémy soudobé žurnalistiky.

Připomeňme odborné studie, jako je např. *Nemelodické melodické vytýkáni*, 1992, *Zvuková kultura mluveného zpravodajství*, 1993, *Jazyk žurnalistiky*, 1997, nebo monografie propojující vědecký pohled s aspektem pedagogickým, jako je *Kultura řeči a chování na radnici*, 1992, *Jazyk současné české politiky*, 1993, *Kultura věcné jazykové komunikace*, 1996, *Zpravodajství a publicistika*, 2001. Značnou informační hodnotu mají i krátké příspěvky ke konkrétním jevům jazykové praxe publikované v denním tisku, ale i v bulletinu Syndikátu novinářů (což je podstatné).

V posledních letech jsou to stále častěji práce zaměřené k problematice stylu, jazykového chování a občas i etiky v žurnalistice (*Žurnalistika jako centrum prolínání funkčních stylů*, 2000,

Tlak profese – specifický faktor ovlivňující jazyk žurnalistiky, 2001, Ke sblížení jazyka beletrie a žurnalistiky, 2002, Vyjednávání čili negociace, 2002.)

Bartoškův přístup je i zde odborně fundovaný a opět komplexní. Všimá si jevů z různých vrstev jazykové stavby mluvených projevů, včetně roviny zvukové. Při popisu jednotlivého jevu bere v úvahu účinek všech složek relevantních pro daný problém. Tam, kde je příspěvek určen nelingvistické veřejnosti, umí téma vysvětlit srozumitelným a přesvědčivým způsobem, aniž by se uchyloval k zkreslujícím nepřesnostem.

Zvlášť je však třeba oceňovat, že Jaroslav Bartošek zaujímá k problematice jazykové kultury jasně formulovaný postoj. Patří k těm nečetným bohemistům, kteří jsou ochotni uznat spoluzodpovědnost lingvistiky za vývoj jazykové kultury mateřského jazyka. Také proto se stal nepřehlédnutelnou a respektovanou osobností české bohemistiky.

Teze o tom, že lingvistický přístup k jazyku má být nepředpojatý a v první řadě popisný, je sama o sobě pozitivní, stává se však omezujícím faktorem, změní-li se z východiska na jediný cíl. Objektívni pozorování výsledné podoby řečových útvarů v jejich rozmanitosti představuje nezbytný zdroj poznatků. Některé funkce jazyka ve společenské komunikaci však vedle toho vyžadují jak faktor hodnocení, tak průpravu uživatelů jazyka. Nebývá to úkol lehký, ani vděčný.

Práce Jaroslava Bartoška patří k nejlepšímu, co v této oblasti současná bohemistika přináší. Jeho příspěvky se opírají o znalost faktů a nevyhýbají se hodnocení, pro něž stanoví kritéria, ať už obecně platná (např. srozumitelnost), nebo odvozená z dané komunikační situace (např. mluvnost původně psaného textu). S jeho názory lze souhlasit či nesouhlasit, ale nelze je ignorovat. A to, že se zaměřil na výchovu žurnalistů, tedy na skupinu uživatelů jazyka, která podstatným způsobem ovlivňuje jazykový vývoj, ať pozitivně nebo negativně, svědčí o jeho odborné erudici, praktické zkušenosti a také velmi realistickém pohledu na věc.

Stav a vývoj jazykové kultury představuje pro současnou češtinu velmi živé téma. Jaroslav Bartošek si na tomto poli získal značnou autoritu, v odborných i žurnalistických kruzích. Měli bychom být proto vděční za vývoj jeho odborné dráhy, ačkoli on sám ji tak neplánoval. Z minima možností, které ho potkaly, vytěžil maximum, ne pro sebe ovšem, ale ve prospěch tématu, které ho odjakživa zajímalo. Tím byl jazyk, zejména český, a způsoby, jak s ním lze nakládat.

Zdena Palková

